



Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 148. dzimšanas dienas atceres
starptautiskā zinātniskā konference

**BALTIJAS ONĪMI:
NO SENDIENĀM LĪDZ MŪSDIENĀM**

International Scientific Conference

BALTIC ONYMS: FROM PAST TO PRESENT

to commemorate the 148th anniversary of the academician Jānis Endzelīns

**TĒZES
ABSTRACTS**

2021. gada 22. februāris

22 February, 2021

Rīga

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 148. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Baltijas onīmi: no sendienām līdz mūsdienām”. Tēzes. / International Scientific Conference „Baltic onyms: from past to present” to commemorate the 148th anniversary of the academician Janis Endzelins. Abstracts. Sastād. / Comp. by Kristīne Mežapuķe. Lit. red. / Eds.: Dace Strelēvica-Ošiņa (angļu val.); Laimute Balode (liet. val.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2021, 49 lpp.

Konferenci organizē / Conference is organized by

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts /
Latvian Language Institute of the University of Latvia

**Konferences zinātniskā un rīcības komiteja /
Conference Scientific and Organizing Committee**

Dr. philol. Laimute Balode, *Dr. phil.* Valts Ernštreits,
Dr. habil. philol. Irēna Ilga Jansone, *Dr. philol.* Liene Markus-Narvila,
Dr. philol. Sanda Rapa, *Dr. philol.* Anna Stafeca,
Dr. philol. Renāte Šiliņa-Piņķe, *Dr. philol.* Anta Trumpa,
Mg. paed. Gunita Arnava, *Mg. hum.* Anna Elizabete Griķe,
Mg. hum. Kristīne Mežapuķe, *Bc. hum.* Anete Ozola,
Mg. hum. Marita Silkāne, *Mg. hum.* Ilze Štrausa

ISBN 978-9934-580-08-6

DOI <https://doi.org/10.22364/ajeszk.2021.bosm>

© Latvijas Universitāte, 2021

© LU Latviešu valodas institūts, 2021

© Autoru redakcijā / Edited by authors

SATURS

| | |
|---|----|
| Laimute BALODE. Vai <i>Jānis</i> atgriežas?..... | 5 |
| Harald BICHLMEIER. On two ghost-roots in Baltic hydronomastics: PIE <i>*(b,)leik-</i> and <i>*en-/*on-</i> | 7 |
| Raivis BIČEVSKIS. Nosaukt vārdā – dot vārdu – ļaut būt: onīmi un valodas ontoloģija | 9 |
| Grasilda BLAŽIENĒ. Sembos žemēvārdžiai arba negyvenamųjų vietų vardai J. Endzelyno <i>Senprūsų valoda</i> žodyne (1941) | 11 |
| Valts ERNŠTREITS, Annija ROŠĀNE. Pētera Damberga lībiešu vietvārdu vākums | 14 |
| Kazimieras GARŠVA. Oikonomimai nuo Vilniaus iki Daugpilio | 16 |
| Anna Elizabete GRIĶE. Eklezionīmi starp antroponīmiem un toponīmiem: gadījuma izpēte Romas Katoļu baznīcā mūsdienu Latvijā | 19 |
| Regīna KVAŠĪTE. Ieskats latviešu un lietuviešu onomastikas terminoloģijā | 21 |
| Lidija LEIKUMA. Par latviešu dienu vārdiem un vārdadienām | 24 |
| Aurelija LEONAVIČIENĒ. <i>Tartifas</i> ar <i>Tartufas</i> ? Molière'o pjesēs antroponimū vertimo į lietuvių kalbą norma ir jos pokyčiai | 26 |
| Evija LIPARTE. <i>Griņķele, Paravozīks, Borats Gobzems, Vanckariņš Olurādīs</i> un citi – par Latvijas amatpersonu „apsaukām” 2020. gadā | 28 |
| Liene MARKUS-NARVILA. Ģeogrāfiskās nomenklatūras apvidvārdi Suitu novada vietvārdos | 30 |
| Anete OZOLA. Leksēma <i>dižs</i> izlokšnēs, rakstu valodā un īpašvārdos | 33 |
| Māra RUBENE. Valodas iedaba un īpašvārda estētika | 35 |
| Renāte SILIŅA-PINĶE. Vēlreiz par 17. gadsimta personvārdu alonomiem | 37 |
| Daiva SINKEVIČIŪTĒ. Skolintų asmenvardžių su baigmeniu <i>-j-</i> variantai ir jų kaita XX–XXI a. Lietuvos vardyne | 39 |

| | |
|---|----|
| Anna STAFECKA. Floras semantikas uzvārdi Kurzemē un Latgalē..... | 41 |
| Ilze ŠTRAUSA. Ar ēdieniem saistīta leksika kaķu vārdos Latvijā..... | 43 |
| Anta TRUMPA. Dažas piezīmes par viensētu nosaukumu motivāciju | 45 |
| Jolanta VASKELIENĒ. Tīkriniai žodžiai Romualdo Granausko esē „Baltas liūdesio balandis“ | 47 |

Laimute BALODE

(LU Latviešu valodas institūts; Helsinku Universitāte)

VAI JĀNIS ATGRIEŽAS?

Latvijā vārds *Jānis* tiek uzskatīts par latviskās identitātes simbolu. Tā popularitāte 20. gs. ir neapstrīdama: līdz pat 21. gs. sākumam *Jānis* ir bijis visiecienītākais vārds Latvijā dažādās paaudzēs, tomēr jaunās tūkstošgades sākumā tas zaudēja savas līderpozīcijas starp jaundzimušo vārdiem, piekāpjoties *Robertam*.

Referētā, balstoties uz jaunākajiem Pilsoneības un migrācijas lietu pārvaldes (PMLP) datiem, tiek analizēta šī vārda izplatība pēdējos 20 gados (2001–2020): cik izplatīts tas ir starp latviešiem un visiem Latvijas iedzīvotājiem, cik bieži tas tiek dots jaundzimušajiem, cik bieži tas tiek mainīts.

Lai gan *Jānis* joprojām ir visizplatītākais vārds Latvijā (kopumā ir 48 529 *Jāņi*, no tiem gandrīz 2000 gadījumos to īpašnieki ir cittautieši) (PMLP 2021), tomēr jau gandrīz 15 gadus *Jānis* netiek minēts starp 10 izplatītākajiem jaundzimušo vārdiem („Top 10”). Skaitļi liecina, ka pēdējos gados tā popularitāte palēnām atkal augusi: sal. 162 jaundzimušie *Jāņi* (2004. g.), 184 (2006. g.), 168 (2008. g.), 151 (2012. g.), 182 (2014. g.), 184 (2015. g.). Tomēr visjaunākie dati šo tendenci neapstiprina: 110 (2018. g.), 103 (2019. g.), 68 (2020. g.). Daudzos gadījumos vecāki Latvijā *Jāņi* izvēlas kā otro vārdu saviem bērniem: 42 (2018. g.), 51 (2019. g.). Acīmredzot bieži *Jānis* gan kā pirmais, gan kā otrais vārds uzsver etnisko identitāti, īpaši jauktajās vai ārzemēs dzīvojošajās ģimenēs: *Jānis Maikls*, *Jānis Bjarne*, *Jānis Braiss*, *Jānis Pjotrs*, *Jānis Elmurads*, *Deins Jānis*, *Ivans Jānis*, *Julius Jānis*, *Luijs Jānis*, *Džarnails Jānis*. Nereti tiek veidotas dubultvārdu spēles: *Jans Jānis*, *Jānis Juniors*, *Rets Jānis*.

Pēdējo 16 gadu (2004–2020) PMLP personvārdu maiņas saraksti liecina, ka vārds *Jānis* ir viens no tiem, ko visbiežāk izvēlas vārdu maiņas gadījumā. Tie ir dažādi vārdu maiņas tipi: 1 → 1 (*Aldonis* → *Jānis*,

Leonards → *Jānis*); 1 → 2, vārdu *Jānis* pievienojot kā pirmo vārdu, īpaši, ja bijušais vienīgais vārds ir rets vai netradicionāls (*Harijs* → *Jānis Harijs*, *Dainavits* → *Jānis Dainavits*), vai arī pievienojot kā otro vārdu (*Džanērs* → *Džanērs Jānis*, *Svens* → *Svens Jānis*); 2 → 1, izvēloties *Jāni* kā vienīgo vārdu (*Augusts Jānis* → *Jānis*, *Mikēlis Jānis* → *Jānis*); 2 → 2, samainot vārdus vietām tā, lai *Jānis* būtu pirmais vārds (*Osvalds Jānis* → *Jānis Osvalds*, *Zigurds Jānis* → *Jānis Zigurds*). Arī svešas cilmes vārdi bieži tiek mainīti pret personvārdu *Jānis* (*Vasiljs* → *Jānis*, *Igars* → *Jānis*). Tomēr nereti vārdam *Jānis* tiek pievienots otrs – netradicionāls – vārds, iespējams, ar vēlmi izcelties starp daudzajiem *Jāņiem* Latvijā (*Jānis* → *Jānis Džerijs*, *Jānis* → *Jānis Jorens*, *Jānis* → *Jānis Mieriņš*, *Jānis* → *Jānis Vižulis*). *Jānis* ir personvārds, kuru visbiežāk min arī starp vārdiem, ko personas vēlas nomainīt, piemēram: 1 → 1 (*Jānis* → *Nauris*, *Jānis* → *Kalvis*), arī nedaudz variējot vārda formu (*Jānis* → *Janis*, *Jānis* → *Jans*, *Jānis* → *Jāns*); 2–3 → 1 (*Juris Jānis* → *Juris*, *Andrejs Jānis Valdemārs* → *Andrejs*).

Mainot vārdus, nereti notiek vārdu „pseudotulkošana”: *Ivans* → *Jānis* (119 ×), *Džons* → *Jānis* (5 ×), *Jons* → *Jānis* (3 ×); *Jānis* → *Džons* (8 ×), *Jānis* → *Ivans* (60 ×), *Jānis* → *Vaņa*, *Jānis* → *Janeks*.

Neraugoties uz vispārējo personvārdu globalizācijas tendenci, latviešu antroponimikonā *Jānis* ieņem nozīmīgu vietu; ir pazīmes, ka *Jānis* atkal atgriezīsies latviešu aktuālajā antroponīmu sistēmā.

Harald BICHLMEIER

(Saxonian Academy of Sciences at Leipzig)

**ON TWO GHOST-ROOTS IN BALTIC
HYDRONOMASTICS:
PIE **(H)₁LEIK-* AND **EN-/*ON-***

In Baltic onomastics (like in ‘Old-European’ onomastics) traditions are rather long-lasting. One of these traditions – which should now finally be discarded – is to etymologize the oldest Indo-European (IE) hydronyms by using linguistic methodology of pre-World-War-II times. Some of these traditional etymologies turn out to be inviable when methods of modern IE linguistics are applied – and when certain more general rules of scientific procedure (such as, e.g., ‘Occam’s razor’) are applied.

In the case of the Lithuanian river names *Lieka*, *Liekė* and their siblings, the standard etymology links them with a PIE root **(h)₁leik-* ‘bend’. This root, however, turns out to be a mere phantasm: it is not attested in the appellative lexicon of any IE language. Thus, should the root be attested at all in the onymic lexicon, we are not able to attribute any meaning to it. The Lithuanian river names can be derived much more easily and conveniently from the root PIE **leik^{h2}-* ‘(be) wet, moisten’, which is well attested in other IE languages in the appellative as well as the onymic lexicon (cf. Lat. *liquere* ‘be fluid’, OIr. *flúich* ‘moist’).

A similar case can be observed regarding the (in)famous PIE root **en-/*on-* ‘flow’ (regularly mentioned in the discussions on hydronyms since Hans Krahe’s times – but not even included in Julius Pokorny’s *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*). Even if we reconstruct it in the modern way as PIE **h₁en-*, there is no single appellative word neither an onym which *could* be surely reconstructed on the basis of this root. The Lithuanian hydronym *Anykšćiai* and Russian *Onut* can be based on a PIE root **h₂en-* ‘take out/up water’, while Celtic

appellatives such as OIr. *en* ‘water’, *enach* ‘swamp’, Mlr. *an* ‘river’, Gaul. *anam* ‘swamp’ (glossing Latin *paludem*) are most probably derived from PIE **pen-* ‘standing water, swamp’, and no other German(ic) and Celtic hydronyms do necessarily stem from a root **h₁en-* either. So there is no evidence that the root **h₁en-* ever existed, as everything can be explained via **pen-* or **h₂en-*. According to the principle of Occam’s razor *Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem* (“Entities should not be multiplied without necessity”), we should be content with those two roots explaining everything and not invent a third one – to which we cannot even attribute a definite meaning, as it is nowhere unquestionably attested in the appellative lexicon.

Raivis BIČEVSKIS

(LU Vestures un filozofijas fakultātē)

NOSAUKT VĀRDĀ – DOT VĀRDU – ĻAUT BŪT: ONĪMI UN VALODAS ONTOĻĢIJA

Nosaukt vārdā, dot vārdu – šis valodiskās darbības izsenis ir bijušas cilvēka un īstenības attiecību nozīmīgs aspekts. Šī aspekta antropoloģiskā dimensija ir cieši saistīta ar cilvēku kā *animal symbolicum* – ar cilvēku kā kultūras universu radošu, iekārtojošu un diferencēti veidojošu dzīvu būtni. Vārdā nosauktais daudzveidīgos sinchronos savījumos un diahronās pēctecībās piesātina kultūras vidi un veido kultūras „miesu” un vēsturiskas topogrāfijas. Nosauktais kļūst īstens – kļūst par ģints, kopienas, tautas, nācijas īstenību. Nosaukt vārdā, dot vārdu – tas nozīmē tomēr arī stāvēt uz robežas starp predikatīvo, artikulēto, izteikto un vēl *ne-* – vēl neizteikto, nenosaukto, neartikulēto, pirmspredikatīvo. Šajā pārejā daudzi izcili domātāji saskatījuši atslēgu valodas un cilvēka mīklas risinājumam. Izcilais mūsdienu kanādiešu filozofs Čārlzs Teilors darbā *The Language Animal. The Full Shape of Human Linguistic Capacity* pārlūko valodas teorijas kopš 18. gadsimta, kuras gājušas atšķirīgus ceļus valodas izpratnē. Viņš sadala valodas teorijas divās grupās – HLC un HHH teorijās. Pirmā grupa saistīta ar Tomasa Hobsa, Džona Loka un Etjēna Bono de Kondiljaka valodas konceptiem, bet otra – ar Johana Georga Hāmaņa, Johana Gotfrīda Herdera un Vilhelma fon Humbolta jēdzieniem. Č. Teilors tiecas parādīt redukcionistisku valodas teoriju deficītus un izceļ HHH teoriju stiprās pusēs. Viņš runā par „instrumentāli apzīmējošu” un „ekspresīvi konstitutīvu” pieeju valodai un uzsver to, cik lielā mērā valodas un tās būtisko funkciju izpratne atkarīga no plašākas cilvēka, dzīves un realitātes izpratnes. HHH teoriju (ekspresīvi konstitutīvo) teoriju pamatā ir īpaša pieeja tieši vārdā nosaukšanas, vārda došanas valodiskajam aspektam. Tieši šajā aspektā Č. Teilors kopā ar HHH teorijām arī šodien meklē pienācīga un neredukcionistiska skatījuma uz valodu

avotu, kas atdarījies cilvēka un īstenības saskares punktā. Šo „saskares punktu” adekvāti aprakstīt tiekušies arī 20. gadsimta izcilie filozofi, kas īpaši pievērsušies valodai: Martins Heidegers, Ludvigs Vitgenšteins, Hanss Georgs Gadamers, Marks Riširs.

Referātā atklāta onīmu valodas ontoloģijas dimensija, atsaucoties uz Č. Teilora, M. Heidegera, M. Rišīra u. c. domas ceļiem pie valodas un pie valodiskās pārejas starp jau-nosaukto un vēl-nenosaukto. Č. Teilora aktuālā atsauce uz HHH teorijām, M. Heidegera mēģinājums 20. gadsimta 30. gados pievērsties J. G. Herdera *Traktātam par valodas izcelšanos*, M. Rišīra valodas fenomenoloģija, kurā viņš ievieš virkni jaunu nošķirumu un jēdzienu, – tās ir liecības par filozofisku nemieru, kuru izraisa tieši tas, kas parasti ikdienas (un daudzkārt arī zinātņu) praksē tiek pieņemts kā pašsaprotams, kā tālāk vairs neizjautājams. Tieši tas arī ir filozofijas īstenais darba lauks.

Grasilda BLAŽIENĖ

(*Lietuvių kalbos institutas*)

**SEMBOS ŽEMĖVARDŽIAI ARBA
NEGYVENAMŪJŲ VIETŲ VARDAI
J. ENDZELYNO *SENPRŪŠU VALODA*
ŽODYNE (1941)**

Patį žemėvardį taikliai yra apibūdinęs Kazys Alminauskis 1934 m.: tarp tautosakos ir tautodailės liaudies kūryboje garbinga vieta tenka žemės vardynui. Jį sudaro vietovardžiai ir žemėvardžiai, kuriais žmonės yra praminę kone kiekvieną vietelę: lauką, mišką, ežerėlį, upelį, pievą... kalnelį... vis kitokiu, nuo vienas kito atsiskiriančiu vardu (Alminauskis 1934: 3). Grasilda Blažienė (2005: 27) yra pasakiusi, kad „tuos toponimus, kurie lieka atskyrus oikonimus ir hidronimus, tikslingiausia būtų vadinti žemėvardžiais, arba negyvenamųjų vietų vardais“ (dar žr. Sviderskienė 2020: 310–328).

Baltų žemėse prūsų kalbos gramatiką pirmasis 1941 m. (latvių kalba) ir 1943 m. (vokiečių kalba) metais paskelbė Janis Endzelynas, susipažinęs su į G. H. F. Nesselmanno (1873), E. Bernekerio (1896) ir R. Trautmanno (1910) darbais. Didelę reikšmę turėjo ir W. Piersono (1873), J. Gerulio (1912, 1922) bei R. Trautmanno (1925) išleisti prūsiškų tikrinių vardų rinkiniai. Žvilgsnis nukrypo į Sembos žemėvardžių atspindį Endzelyno gramatikos priede – nedidelės apimties prūsų kalbos žodyne, kurį jau galima pavadinti ir etimologinio žodyno pradmenimis. Suskaičiuota, kad garsusis latvių kalbininkas, aiškindamas prūsų leksikos dalykus, pasitelkė prūsų vardyno duomenis – asmenvardžius, vietovardžius (oikonimus, hidronimus ir žemėvardžius). J. Endzelynas nurodė ne vieną oikonimą, iš kurio galima atkurti ir prūsų kalbos leksiką, remiantis lietuvių ir latvių kalbos duomenimis. Jeigu jau būta pr. vv. *Pupayn*, tai pasitelkus liet. *pupà* ir lat. *pupa* galima atkurti ir tokį pat žodį, egzistavusį ir prūsų kalboje (p. 293). Sembos žemėvardžiai taip pat talkina, pvz., brastos vardas 1331 *Rumbing* sietinas su liet. *rum̃bas*

‘iškilimas’ ir lat. *rumba* ‘krioklys’. J. Endzelynas paminėjo 29 Sembos žemėvardžius, pvz., stropiai išnagrinėtą 1331 *Treonkaimynnweysigis* ‘trium villarum pratum’ ir *Waltheweysse*, pieva (p. 335), kuriuose slypi pr. *-weis-*, galintis praturtinti negausų prūsų kalbos leksikos paveldą. J. Endzelynas laikytinas pirmuoju rimčiausiu kalbininku, kuriam prūsų vardynas, kalbamuoju atveju Sembos žemėvardžiai, davė rimtą pamatą prūsų kalbos leksikos rekonstrukcijai. Mokslininkas iš kalno ar kalvos vardo 1331 *Auctacops* ir kitų tos pačios darybos vietovardinių dūrinių pirmojo dėmens, pasiremdamas ir G. H. F. Nesselmannu, atkūrė pr. *angta-* ‘aukštas’, pateikdamas ir užfiksuotų leksikos pavyzdžių (p. 184). J. Endzelynas rėmėsi to meto svarbiausiais onimų – vietovardžių ir asmenvardžių – rinkiniais, parengtais R. Trautmanno ir J. Gerulio, neabejojo jų paskelbtos medžiagos patikimumu ir pats netikrino Vokiečių ordino foliantuose užrašytų tikrinių vardų. Tezių autorės ne kartą buvo pasakyta, kad nesama Semboje vietovardžio *Derwayn*, o OF užfiksuotas prūsiškas apeliatyvas *bey der wayen* reikštų ‘prie pievų’. Kadangi dokumentuose užrašytas ne *Derwayn*, tai ir atkurti liet. *dervà*, lat. *darva* nesama pagrindo (p. 197).

Literatūra

Alminauskis 1934 – Alminauskis, Kazys. *Instrukcija Lietuvos žemės vardynui surašyti*. Sudarė K. Alminauskis. Klaipėda, 1934.

Berneker 1896 – Berneker, Erich Karl. *Die preussische Sprache*. Strassburg: K. J. Trübner, 1896.

Blažienė 2005 – Blažienė, Grasilda. Prūsų žemėvardžių tyrinėjimo problemos. *Baltistica*, VI priedas. Vilnius, 2005, p. 27–40.

Endzelīns 1943 – Endzelīns, Jānis. *Senprūšu valoda*. Rīga, 1943.

Gerullis 1922 – Gerullis, Georg. *Die altpreussischen Ortsnamen*. Berlin & Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, 1922.

Nesselmann 1873 – Nesselmann, Georg Heinrich Ferdinand. *Thesaurus linguae prussicae: Der preussische Vocabelvorrath, soweit derselbe bis jetzt ermittelt worden ist, nebst Zugabe einer Sammlung urkundlich beglaubigter Localnamen*. Berlin: F. Dümmler, 1873.

Pierson 1873 – Pierson, Wilhelm. *Altpreußischer Namenkodex. Zeitschrift für preußische Geschichte und Landeskunde*, Bd. 10. Berlin, 1873, S. 483–518, 618–642, 685–743.

Sviderskienė 2020 – Sviderskienė, Dalia. Termino „žemėvardis“ klausimu. *Acta linguistica Lithuanica*, t. 83. Vilnius, 2020, p. 310–328.

Trautmann 1910 – Trautmann, Reinhold. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1910.

Trautmann 1925 – Trautmann, Reinhold. *Die altpreussischen Personennamen*. Göttingen, 1925.

Valts ERNŠTREITS, Annija ROŠĀNE

(LU Lībiešu institūts)

PĒTERA DAMBERGA LĪBIEŠU VIETVĀRDU VĀKUMS

Lai gan lībiskas cilmes vietvārdi Latvijā ir apzināti un pētīti salīdzinoši plaši, darbs lībiešu vietvārdu (resp., vietvārdu lībiešu valodā, nevis latviešu valodas vietvārdu ar lībisku cilmi) apzināšanas, apkopošanas un pētniecības jomā līdz šim ir bijis visai pieticīgs. Vietvārdi lībiešu valodā apskatīti vien dažos pētījumos (Boiko 1993; Ernštreits 2020 u. c.), un plašākās līdz šim zināmās lībiešu vietvārdu kolekcijas bija meklējamas lībiešu valodas leksikogrāfijas avotos (LW; LELS u. c.).

2020. gada sākumā LU Lībiešu institūtā (LU LI) sāka Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projekta „Lībiešu vietvārdu apzināšana, kartēšana un oficiālo vietvārdu reģistra izveide” īstenošana. Projekta mērķis ir apkopot un kartēt dažādos avotos atrodamos lībiešu vietvārdus un to formas. Ņemot vērā to, ka vietvārdu ieguve lauka pētījumos nelielā lībiešu valodas runātāju skaita un citu apstākļu dēļ vairs nav iespējama, pētījumam par pamatu tika iecerēts galvenokārt izmantot dažādus pastarpinātus avotus – dažādu kolekciju metadatus, lībiešu valodas korpusus, ekspedīciju dienasgrāmatas u. c.

Viens no pirmajiem projekta uzdevumiem bija identificēt iespējamo avotu loku, kas būtu izmantojami lībiešu vietvārdu apkopošanai, tostarp privātās avotu kolekcijās. Veiksmīgas sagādīšanās rezultātā 2020. gadā LU LI ieguva divas nozīmīgas privātkolekcijas – lībiešu literāta un teicēja Pētera Damberga arhīvu (PDA), ko LU LI rīcībā nodeva viņa ģimene, un lībiešu pētnieka Tenu Karmas privāto arhīvu (TKA), ko LU LI nodeva viņa meita Rūta Karma. Šajos arhīvos tika atrastas divas daļas no līdz šim nezināma plaša P. Damberga savākto Lībiešu krasta vietvārdu apkopojuma, kas ietver vietvārdus, to skaidrojumus, gramatiskās formas un atsevišķos gadījumos arī ar tiem

saistītas teikas. Vēl viena šīs kolekcijas daļa, veicot padziļinātu šī apkopojuma tapšanas izpēti, konstatēta arī Igaunņu valodas institūta krājumā (EKIK). Šī apvienotā P. Damberga vietvārdu kolekcija, kas gan nav pilnīga, jo tajā joprojām trūkst P. Damberga dzimtā Sīkraga ciema vietvārdu, ar vairāk nekā 750 lībiešu vietvārdu ir plašākais un saturiski daudzveidīgākais līdz šim tapušais lībiešu vietvārdu vākums (piemēram, līdz šim lielākajā apkopojumā LELS – 191 vietvārds).

Referātā sniegts ieskaits P. Damberga lībiešu vietvārdu vākumā, kas ir ievērojams papildinājums Latvijas vietvārdu ainavai un lībiešu vietvārdu veidošanas principu izpratnē.

Avoti un literatūra

Boiko 1993 – Boiko, Kersti. *Baltijas jūras somu ģeogrāfiskie apelatīvi un to relikti Latvijas vietvārdos*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, Latviešu valodas institūts, 1993.

EKIK – *Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek* (Igaunņu valodas institūta vietvārdu kartotēka).

Ernštreits 2020 – Ernštreits, Valts. Livonian place names: documentation, research, problems, and opportunities. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri = The Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics (ESUKA – JEFUL)*, vol. 11, N 1. Tartu, 2020, 213–233.

LELS – Viitso, Tiit-Rein; Ernštreits, Valts. *Livõkiel-estikiel-letkiel sõnäräntõz. Liivi-eesti-läti sõnaraamat. Lībiešu-īgaunņu-latviešu vārdnīca*. Tartu, Rīga: Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra, 2012.

LW – Kettunen, Lauri. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae, 5. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1938.

PDA – *Pētera Damberga personiskais arhīvs*. LU Lībiešu institūts.

TKA – *Tenu Karmas personiskais arhīvs*. LU Lībiešu institūts.

Kazimieras GARŠVA
(*Lietuvių kalbos institutas*)

OIKONIMAI NUO VILNIAUS IKI DAUGPILIO

Svarbiausias darbo tikslas – ištirti buvusio Lietuvos valstybės centro tradicinį vardyną. Dėl to čia pirmą kartą kalbotyroje aprašyta visų rytų Lietuvos oikonimų kilmė, motyvacija, daryba: lietuviškų oikonimų šaknys, sudurtiniai oikonimai, priesagos, priešdėliai, kalbų kontaktai. Tirti 7455 oikonimai. Tai buvo prieš 100 ir mažiau metų maždaug tarp Zarasų ir Varėnos išsilaikiusių 3720 gyvenamųjų vietų formos: 3720 jų buvo užrašytos lietuvių kalba ir 3735 – lenkų kalba. Nedidelė dalis oikonimų kartojosi, nes retkarčiais tuo pačiu vardu buvo užrašytas ne tik kaimas (miestas), bet ir greta buvęs senas dvaras, palivarkas ir t. t.

Gyvenamųjų vietų vardai prieš 80 metų profesionalių Lietuvos kalbininkų buvo patikrinti atsižvelgiant į vietos gyventojų kalbą, istorinius dokumentus, ir sunorminti. Dėl karo ir okupacijos dalis vardyno norminimo dokumentų, užrašų neišliko. Nėra ir smulkesnių vietinių gyventojų apklausos duomenų. Kiekvieno tirta valsčiaus nuo 98 % iki 100 % sunormintų ir lietuvių kalba paskelbtų oikonimų yra lietuviškos kilmės.

Lenkų kalba užrašytuose rytų Lietuvos oikonimuose daugiau kaip pusė vietovardžių (išskyrus Rudaminos vls.) taip pat buvo lietuviškos kilmės: Maišiagalos valsčiuje – 88,4 %, Dūkšto – 81,9 %, Nemenčinės – 76,3 %, Ignalinos – 74,8 %, Švenčionėlių – 74,3 %, Rūdiškių – 70,4 %, Jašiūnų – 68,6 %, Trakų – 68,5 %, Paberžės – 67,4 %, Šumsko – 66,7 %, Riešės – 60,1 %, Eišiškių – 58,4 %, Turgelių – 52,1 %, Mickūnų – 51,0 %, Rudaminos – 39,3 %.

Lenkiškomis raidėmis užrašytuose oikonimuose dažnai laikomasi vilniškių ir pietų aukštaičių tarmių dėsnių: dzūkuojama, kietinamas priebalsis *l*, dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* tariami *um*, *un*, *im*, *in*. Žodžių kamienai, visiškai sutampantys su lietuvių kalba, yra lietuvių kalbos dalis ir padeda tirti tradicinį lietuvių vardyną.

Lietuvių kalbos plote lietuviškos oikonimų šaknys (kamieniai) su vėliau pridėtomis slaviškomis priesagomis, priešdėliais ar į slavų kalbas išverstos oikonimų šaknys (kamieniai) su išlikusiomis lietuviškomis priesagomis (priešdėliais) yra lietuvių kalbos substratas. 1939–1945 m. vietovardžiai buvo gerai sunorminti ir, surinkus pakankamai duomenų, tik nedaugelio jų formas gal būtų pagrindo tikslinti.

Buvo keturi oikonimų slavinimo būdai – nuo vienos žodžio morfemos pakeitimo iki vertimo į lenkų kalbą arba žodžio motyvacijos ir formos visiško pakeitimo slavišku žodžiu (panašiai kaip 1946 m. Karaliaučiaus srityje). Oikonimus slavinant priesagos *-išk-* skaičius mažėjo nuo 6 % Ignalinos r. iki 13,8 % Vilniaus r., priešdėlio *pa-* nuo 1,3 % Ignalinos r. iki 9,3 % Vilniaus r., lietuviškų sudurtinių oikonimų – nuo 2,9 % Šalčininkų r. iki 4,5 % Trakų r.

Tyrime išsiaiškinta, kad Šalčininkų, Trakų, Vilniaus rajonuose buvo tradicinė oikonimų priesaga *-išk-ės*, o nuo Pabradės iki Zarasų bei etninėse lietuvių žemėse Latvijoje, Gudijoje buvo oikonimų priesaga *-išk-ė*. Lietuvos Respublikos plote į šiaurę nuo Pabradės oikonimai su priesaga *-išk-ė* sudarė 28,9 %, su priesaga *-išk-ės* – 2,3 %; oikonimų su priesagomis *-išk-iai* ir *-išk-is* buvo apie 2 %.

K. Būga, J. Safarevičius, A. Vanagas ir kiti mokslininkai oikonimus su priesaga *-išk-* laikė lituanizmais ir manė, kad tose apylinkėse lietuvių kalba bus išnykusi neseniai (plg. *Rytų Lietuva*. Ed. A. M. Budreckis. Chicago, 1980, p. 164–169). Pagal šiuos duomenis visų valsčių tirti oikonimai liudija lietuvių gyventą plotą: Ignalinos valsčiuje su priesaga *-išk-* buvo 43,7 % oikonimų, užrašytų lietuvių kalba ir 35,6 %, užrašytų lenkų kalba, Maišiagalos ir Mickūnų valsčiuose – po 34,8 % (lenkiškų – 29,0 % ir 26,7 %), Paberžės valsčiuje – atitinkamai 31,9 % ir 25,8 %, Nemenčinės – 30,0 % ir 23,1 %, Trakų – 29,6 % ir 17,0 %, Dūkšto – 29,5 % ir 23,8 %, Švenčionėlių – 25,0 % ir 17,4 %, Jašiūnų – 23,0 % ir 15,7 %, Rudaminos – 21,0 % ir 6,2 %, Šumsko – 17,9 ir 12,8 %, Varėnos valsčiuje tada buvo 26,0 % tokių oikonimų.

Šie skaičiai rodo čia iš tikro buvus etnines žemes, kuriose kalbėta lietuviškai. Oikonimų su priesaga *-išk-* mažėta iš šiaurės į pietus (tam tikra išimtis – Vilniaus rajonas). Tai patvirtina ir 1974 metais skelbti duomenys: tuometiniame Zarasų rajone užrašyta 37,2 % oikonimų su priesaga *-išk-*, Ignalinos r. – 33,7 %, Švenčionių r. – 28,0 %, Vilniaus – 31,6 %, Trakų r. – 25,0 %, Šalčininkų r. – 22,5 %. Einant iš

rytų į vakarus priesagos *-išk-* skaičius oikonimuose dar labiau mažėjo negu iš šiaurės į pietus: Utenos r. buvo 27,7 % tokių oikonimų, Vilkaviškio r. – 18,2 %, Klaipėdos r. – 7,4 %.

Anna Elizabete GRIĶE
(*LU Latviešu valodas institūts*)

EKLEZIONĪMI STARP ANTROPONĪMIEM UN TOPONĪMIEM: GADĪJUMA IZPĒTE ROMAS KATOĻU BAZNĪCĀ MŪSDIENU LATVIJĀ¹

Latvijas sakrālajā arhitektūrā izteikti dominē dažādas kristīgo konfesiju baznīcas, kuras plašākā sabiedrībā drīzāk atpazīst pēc to saīsinātiem nosaukumiem, piemēram, Pētera baznīca, Aglonas bazilika vai Pareizticīgo katedrāle. Vien šaurāka cilvēku grupa zinās, ka to pilnie nosaukumi jeb eklezionīmi ir Rīgas Svētā Pētera Evaņģēliski luteriskā baznīca, Aglonas Vissvētākās Jaunavas Marijas debesīs uzņemšanas Romas katoļu bazilika un Rīgas Kristus Piedzimšanas pareizticīgo katedrāle. Šajos nosaukumos atklājas ģeogrāfiskais novietojums, sakrālā aizbildniecība, konfesionālā piederība, kā arī sakrālās celtnes statuss. Tomēr Latvijas lielākās konfesijas veic pamatā nevis tieši celtni, bet gan draudžu uzskaitījumu. Šo draudžu nosaukumi lielāko tiesu atbilst konkrētām celtnēm: piemēram, Okras Svētā Hieronima Romas katoļu baznīcā darbojas Okras Svētā Hieronima draudze.

Pēc datiem, kurus apkopojis Latvijas Romas katoļu baznīcas Rīgas arhidiecēzes sabiedriskais medijs, Latvijā ir 290 dažāda statusa Romas Katoļu baznīcas vienību – pamatā draudzes, kuru nosaukumi arī ir izpētes objekts. Šo onīmu analīze paver vairākus slāņus. Dažādie vienību statusi – draudze, draudzes baznīca, katedrāle, bazilika, kapela, kapliņa, lūgšanu vieta, misija un evaņģelizācijas punkts – problemātiskā eklezionīmu definīciju. No vienas puses, tie ir draudžu jeb cilvēku kopu nosaukumi, kas būtu jāskata kā antroponīmi, no otras puses – lielākā daļa draudžu ir lokālas un piesaistītas konkrētai celtni, kur attiecīgi šis nosaukums būtu toponīmas cilmes. Šo problemātiku atrisina baznīcas definīcijas perspektīvas jautājums, kas skatāms Romas Katoļu

¹ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

baznīcas interpretācijā. Katoliskās Baznīcas katehismā (2000: 204, 2–5) rakstīts: „Vārds „Baznīca” (*ekklesia*, no grieķu valodas *ek-kalein*, „saukt ārā”) nozīmē „sasaukšanu”. Tas apzīmē tautas sapulci, kurai galvenokārt ir reliģisks raksturs. [...] Termins *Kyriakē*, no kura cēlušies vārdi *church*, *Kirche*, nozīmē „tā, kas pieder Kungam”. Kristiešu valodā vārds „Baznīca” apzīmē ne tikai liturģisku sapulci, bet arī vietējo draudzi un visu ticīgo universālo kopienu. Tomēr šīs trīs nozīmes nav šķiramas.” Ievērojot šo definīciju, baznīca kā sakrāla celtne nepastāv ārpus Baznīcas un ir skatāmi integrāli, kur šajā kontekstā eklezionīms apvieno sevī antroponīmu un toponīmu.

Analizētie Romas Katoļu baznīcas Latvijā eklezionīmi ieskicē gan laikmeta, gan ģeogrāfiskās tendences. Visās četrās Latvijas diecēzēs izteikti dominē Jaunavas Marijas klātesamība onīmos, bet citkārt to līdzība starp diecēzēm ir mazāk izteikta. Pētījumā aplūkoti eklezionīmi arī norāda uz Rēzeknes-Aglonas diecēzi, kur vērojamas daudzskaitlīgākas un vēsturiski noturīgākas katolicisma tradīcijas. Tieši šajā diecēzē dažs vēsturisks toponīms saglabājies baznīcas un piesaistītās draudzes nosaukumā, kā tas ir, piemēram, Pustiņas un Baļbinavas dievnamu vārdos (mūsdienās – Robežnieki un Indra). Atsevišķi būtu skatāms vēsturiskais aspekts, jo reformācijas rezultātā daļa sakrālo celtņu mainīja konfesionālo piederību, nereti daļēji saglabājot vēsturisko nosaukumu, bet šis slānis analizē nav iekļauts.

Eklezionīmi paver neizsmeļamu onīmu resursu, kur nosaukumi ir ne vien draudzēm un baznīcām, bet arī to zvaniem, piesaistītajām kapsētām vai draudžu svētajiem aizbildņiem.

Regīna KVAŠĪTE

(LU Latviešu valodas institūts; Viļņas Universitātes Šauļu akadēmija)

IESKATS LATVIEŠU UN LIETUVIEŠU ONOMASTIKAS TERMINOLOĢIJĀ¹

Saskaņotas terminu sistēmas veidošana un lietošana ir svarīga dažādu nozaru, tostarp onomastikas, pētījumiem. Referātā sastatāmā jās aspektā analizēta latviešu un lietuviešu valodas onomastikas terminoloģija – galvenokārt onīmu veidu nosaukumi. Par avotiem izmantotas Latvijā un Lietuvā izdotās terminu un citas vārdnīcas, kā arī zinātniskā un mācību literatūra.

Šīs valodniecības apakšnozares nosaukums un ar to saistīto vispārīgo jēdzienu termini atšķiras tikai ar katrai valodai raksturīgām diakritiskajām zīmēm²: *onomastika* – *onimija*/*onimija* ‘onīmu kopums’ – *onimīzēšanās*, *onimīzācija* ‘sugasvārda vai vārdkopas pārtapšana par īpašvārdu [...]’ (VPSV 2007: 268–269) u. tml. Lietuviešu valodā terminam *onimija* atbilst ar izskaņu *-ynas* atvasināts pašcilmes ekvivalents *vardynas* (LKE 1999: 444).

Terminam *onīms*/*onīmas* abās valodās ir pašcilmes ekvivalenti: latviešu valodā saliktenis *īpašvārds*, savukārt lietuviešu valodā – trīs dažādas vārdkopas: *tikrinis vardas*, *tikrinis žodis* (gan *vardas*, gan *žodis* nozīme lietuviešu valodā ir ‘vārds’; plašāk sk. Kvašīte 2017; Kvašytė 2020) un *tikrinis daiktavardis*. Taču minētajiem terminiem piemīt nozīmes nianšes, piemēram, *tikrinis daiktavardis* aktuāls, lai atšķirtu lietvārdus (liet. *bendrinis daiktavardis*).

Atkarībā no objektiem, kurus nosauc onīmi, parasti izdala trīs onomastikas apakšnozares: 1) antroponīmika (sal. *antroponimija*

¹ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

² Šeit un tālāk sastatījumā pirmais vienmēr latviešu termins, aiz slīpsvītras – lietuviešu (tikai vienreiz, ja to forma sakrīt). Ja termins konstatēts tikai vienas valodas avotos, otrās valodas atbilde netiek minēta. Savukārt neatkarīgi no tā, kāda forma – vienskaitlis vai daudzskaitlis – konstatēta avotos, tiek lietots vienskaitlis.

‘personvārdu kopums’), 2) toponīmika (sal. *toponīmija* ‘vietvārdu kopums’) un 3) ergonīmika (pēta sabiedrības dzīves objektu kopumu). Šo apakšnozaru jēdzieni latviešu un lietuviešu valodā, kā liecina izanalizētie avoti, tiek klasificēti vairāk vai mazāk detalizēti, līdz ar to var runāt par lielu terminu dažādību.

Antroponīmu grupā iekļauto kategoriju nosaukumi abās valodās atšķiras visvairāk, jo starp tiem ir samērā daudz pašcilmes terminu, piemēram, *priekšvārds/vardas*, *uzvārds/pavardē*, *iesauka/pravardē*, *teonims/teonīmas* (tekstos arī *dievavardis* ‘dieva vārds’).

Toponīmi nosauc dažādus ģeogrāfiskus objektus (lietuviešu valodā reizēm termina nozīmē lieto *ģeografinis vardas* ‘ģeogrāfiskais vārds’). Tā kā lietuviešu valodas terminogrāfijas avotos konstatēts mazāk onomastikas terminu, arī to dažādība nav liela (tekstos tā ir lielāka), taču starp tiem ir gan pašcilmes salikteņi, gan internacionāli aizguvumi. Latviešu valodā toponīmu paveidus biežāk nosauc svešcilmes termini.

Ergonīmu grupa terminoloģiskajā skatījumā ir mazāk detalizēta, turklāt termina *ergonīms* (īpašvārds, kas nosauc noteiktai darbībai izveidotu cilvēku apvienību (organizāciju, uzņēmumu, iestādi u. tml.), piemēram, *Latvijas Universitāte*, *Skonto*, *Tēvzemei un Brīvībai*) (VPSV 2007: 109)) izpratne un lietošana nav stabila. Lietuviešu valodniecības terminu vārdnīcā līdzīgā nozīmē iekļauti termini *pragmonīmas* ‘pragmatonīms’ un *prekyvardis* ‘preces vārds’ (KTŽ 1990: 154, 155), tekstos samērā izplatīta vārdkopa *simbolinis pavadinimas* ‘simboliskais nosaukums’ (Jakaitienē 2010: 265–266). Taču jaunākajās publikācijās sastopams arī *ergonīmas* (Sidaravičienē 2015: 142).

Visu apakšnozaru objektu nosaukumi veido vienas vai vairāku pakļautības pakāpju terminu ligzdas. Sinonīmiski ir pašcilmes un svešcilmes termini, taču atsevišķus objektus nosauc tikai vienas cilmes termini (reizēm latviešu un lietuviešu valodā atšķiras jēdzieni, kurus nosauc termini): *toponīms / vietovardis*, *toponīmas* un viens no tā paveidiem *hidronīms / vandenvardis*, *hidronīmas*, kura paveidi savukārt ir *potamonīms / upēvardis*, *potamonīmas*; *jūrasvārds*, *pelagonīms / pelagonīmas*; *limnonīms*; *okeanonīms*; *antroponīms / asmenvardis*, *antroponīmas*, kura viens no paveidiem ir *pseidonīms / slapyvardis*, *pseudonīmas*, bet tā paveids lietuviešu valodā ir *astronīmas* ‘slapyvardžio rūšis – autorius vardo žymėjimas ne raidėmis, o žvaigždutėmis, kitiškais ženklais’ [pseidonīma paveids – autora vārda apzīmēšana nevis

ar burtiem, bet ar zvaigznītēm vai citām zīmēm] (IŽŽ 2013: 73) (sal. latviešu valodā *astronims* ‘īpašvārds, kas nosauc kādu debess ķermeni (zvaigzni, planētu, asteroidu u. tml.)’ (VPSV 2007: 50)) u. tml.

Bez šīm trim tematiski daudzveidīgām grupām gan latviešu, gan lietuviešu onīmijā izdala vēl dažādus citus onīmu paveidus (*zoonims/ zoonimas, kosmonīms/ kosmonimas* u. tml.), kurus klasificē arī sīkāk.

Avoti un literatūra

Jakaitienē 2010 – Jakaitienē, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2010.

KTŽ 1990 – Gaivenis, Kazimieras; Keinys, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.

Kvašīte 2017 – Kvašīte, Regīna. Jēdziena „vārds” nosaukumu sistēma latviešu un lietuviešu terminoloģijā. *Akadēmiķa Jāņa Endzēliņa 144. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Vārds un teksts”. Tēzes*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2017, 20.–22. lpp. Pieejams tiešsaistē: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelins_tezes%202017_23.02.pdf [skatīts 08.02.2021.].

Kvašytė 2020 – Kvašytė, Regina. Terminai su šaknimis *vard-* ir *žod-*. *Gimtoji kalba mokykloje*. Šiauliai: Lucilijus, 2020, p. 26–37.

LKE 1999 – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

Sidaravičienė 2015 – Sidaravičienė, Veslava. Neoficialiųjų Vilniaus miesto ergonimų darybos polinkiai. *XII tarptautinis baltistų kongresas. Pranešimų tezės*. Vilniaus universitetas, 2015 m. spalio 28–31 d. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, p. 142. Pieejams tiešsaistē: http://www.baltistikongresas.flf.vu.lt/failai/XII_Tarptautinio_baltistu_kongreso_tezes.pdf [skatīts 08.02.2021.].

TŽŽ 2013 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.

VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol. V. Skujināš vad. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Valsts valodas aģentūra, 2007.

Lidija LEIKUMA

(LU Humanitāro zinātņu fakultātē)

PAR LATVIEŠU DIENU VĀRDIEM UN VĀRDADIENĀM

Latvijā ļoti populāra ir t. s. vārdadienu svinēšana. Par attiecīgu dienu atgādina neskaitāmi kalendāriji (*kalendārijs* ‘dienu saraksts pa nedēļām un mēnešiem (kalendārā), parasti kopā ar astronomiskām ziņām, svētku un **vārdadienu** reģistrējumu’ (sk. „Latviešu literārās valodas vārdnīca” (LLVV 4: 102)). Attiecīgas dienas nozīmīgumu izceļ šķirklis *vārdadiena* ‘diena, kad kalendārā atzīmēts attiecīgais cilvēka vārds; **attiecīgā godadiena**’ (LLVV 8: 297) (izcēlumi piemēros mani – L. L.). Par konkrētu svinamdienu ik rītus nebeidz atgādināt plašsaziņas līdzekļi, daudzinot latviešu vārdadienas svētku unikalitāti, jo, lūk, kaimiņu tautām šādu godu neesot, bet latviešiem ir. Tomēr ne viss te ir tik nepārprotami!

Potenciāliem vārdadienu svinētājiem palīdz vairāki, tostarp nopietni, mūsdienu izdevumi. Klāva Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīca” (Siliņš 1990) ļauj noskaidrot biežāk sastopamo personvārdu cilmi, uzzināt, kad attiecīgs priekšvārds parādījies kādos avotos. Valsts valodas centrs ir sarūpējis plašam lietotāju lokam paredzētu izdevumu „Vārdadienu kalendārs 2000.–2003.” (Hirša, Bušs 1999), kas piedzīvojis arī turpmākus laidienus. Vārddevību jaunrade ir turpinājusies, un nu plašam patēriņam radīts vēl viens produkts – internetā pieejamais „Paplašinātais vārdadienu saraksts”.

Tomēr bez vēlmes jaundzimušajam dot neparastu vārdu un iegūt oficiālu vārdadienu kalendārā vērā ņemami būtu vairāki citi apsvērumi un vispirmām kārtām tas, ka Latvijas iedzīvotāji nav konfesionāli viendabīgi. Ne velti 19. gs. un 20. gs. sākumā kalendāriji veidoti šķirti: „Luteru (vecais) kalenders”, „Katoļu (Katuļu) kalenders”, „Pareizticīgo kalendārs”, „Žeidu kalendārs” u. tml. un tajos uzrādīti „**Dieņu vārdi**”, ne „Vārdadienas”. Īpaši katoļu un pareizticīgo tradīcijās

svarīga bija kristāmo personu piesaiste noteiktam svētajam, kā vārds bija ietverts kalendārijā. Personvārdu repertuārs bija stabils un viendabīgs, svēto vārdi atkārtojās, bet tas nekādas jukas neradīja, jo jaundzimušā piederīgajiem vissvarīgāk bija līdz ar personvārdu iegūt drošu aizbildni – kādu Baznīcas svēto (par šo arī Leikuma 1994: 226–228). Mūsdienās vecie katoļu kristāmvārdi labi noturēti Sibīrijas latgaliešu vidē – ne tik daudz oficiālā, cik sadzīviska līmeņa lietojumā (Leikuma 2008: 50–70), šajā ziņā faktiski neatšķiroties no situācijas pēckara Latgales laukos.

Lielai Latvijas iedzīvotāju daļai senču tradīcijas liekas nozīmīgas un paturamas, tāpēc patlabanējā atvērtība daudzveidībai personvārdu pasaulē daudzus neapmierina. Onomasti runā par nacionālā antropomikona veidošanu kā svarīgu nacionālās identitātes saglabāšanas faktoru (Hirša, Bušs 1999: 4), un tam var tikai pievienoties.

Literatūra

Hirša, Bušs 1999 – Hirša, Dzintra; Bušs, Ojārs. Priekšvārds. *Vārdadienu kalendārs 2000.–2003.* Rīga: [Valsts valodas centrs], 1999, 3.–7. lpp.

Leikuma 1994 – Leikuma, Lidija. Nu myusu vārdu vēsturis. *Tāvu zemes kalendārs 1994.* Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevniecība, 1994, 225.–232. lpp.

Leikuma 2008 – Leikuma, Lidija. Sibīrijas latgaliešu personvārdi laika griežos. *Latvijas Universitātes Raksti*, 728. sēj. Valodniecība. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 43.–80. lpp.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 1.–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

Siliņš 1990 – Siliņš, Klāvs. *Latviešu personvārdu vārdnīca.* Rīga: Zinātne, 1990.

Aurelija LEONAVIČIENĖ

(Vytauto Didžiojo universitetas)

TARTIFAS AR TARTIUFAS? MOLIÈRE’O PJSÈS ANTROPONIMŲ VERTIMO Į LIETUVIŲ KALBĄ NORMA IR JOS POKYČIAI

Kiekvienoje šalyje, priklausomai nuo konkretaus istorinio laikotarpio, politinės sistemos, ideologijos ir sociokultūrinių visuomenės ypatumų susiformuoja tam tikros vertimo tradicijos, lemiančios teksto ir atskirų jo vienetų vertimo sprendimus. Tai patvirtina 1664 metais prancūzų rašytojo Molière’o sukurtos penkių veiksmų pjesės „Tartuffe“ skirtingų laikotarpių vertimai į lietuvių kalbą, ypač antroponimų vertimas. Vienas iš pranešime analizuojamų Molière’o pjesės vertimų (1928 m. vertė Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė) priklauso pirmosios Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiui, o antras, Aleksio Churgingo vertimas (1967) – sovietinės Lietuvos laikotarpiui. Nagrinėjant šių vertimų antroponimus siekiama nustatyti skirtingais istoriniais laikotarpiais vyraujančias antroponimų vertimo normas ir aptarti, kokią įtaką vertėjų sprendimams daro konkretaus laikotarpio istorinis, politinis, sociokultūrinis, kalbos raidos ir kiti kontekstai.

Atliekant lyginamąjį antroponimų vertimo tyrimą remiamasi Tel Avivo vertimo mokyklos atstovo Itamar Even-Zohar polisistemų teorija (1997), kurioje žvelgiama į grožinės literatūros kūrinio vertimą iš priimančios kultūros literatūros sistemos, įeinančios į didesnes dinamiškas sistemas. Šią sampratą papildo tos pačios vertimo mokyklos atstovo Gideon Toury vertimo normų teorija (1995a; 1995b). Remiantis Even-Zohar ir Toury teorijomis, Molière’o pjesės antroponimų vertimas į lietuvių kalbą nagrinėjamas kaip tarpkultūrinio ir polisisteminio vertimo proceso rezultatas, kurį neišvengiamai veikė apibrėžto laikotarpio istorinis ir socialinis Lietuvos kontekstas, vertėjų patirtis ir kultūrinė aplinka. Pranešime analizuojamų asmenvardžių vertimas nagrinėjamas lingvistiniu lyginamuoju ir aprašomuoju metodu,

konkretūs vertimo sprendimai aptariami atsižvelgus į juos vertusių vertėjų patirtį, išvalgas, aptariamųjų laikotarpių lietuvių kalbos statusą ir platesnį vertimų kontekstą.

Lyginamasis tiriamųjų pavyzdžių vertimo tyrimas atskleidžia dinamišką antroponimų vertimo tradicijų formavimąsi ir kaitą Lietuvoje: nuo gana įvairios, kartais kiek dažnesnės lietuvinimo praktikos tarpukario laikotarpiu, kuris atspindi laisvą vertimų rinką ir tuometinės visuomenės kultūrinius lūkesčius, iki centralizuoto ir institucionalizuoto antroponimų vertimo normos kūrimo sovietmečiu, pasižyminčiu kalbos normų įsitvirtinimu, transkripcijos įsigalėjimu, cenzūra ir švietjiška vertimo paskirtimi.

Literatūra

Even-Zohar 1997 – Even-Zohar, Itamar. The „Literary System“. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem. *Poetics Today*, vol. 11, nr. 1. 1997, p. 27–52. Prieiga internete: https://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/Even-Zohar_1990--Polysystem%20studies.pdf [žiūrėta 2021.02.08].

Toury 1995a – Toury, Gideon. The Nature and Role of Norms in Translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader*. London: Routledge, 1995.

Toury 1995b – Toury, Gideon. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins, 1995.

Evija LIPARTE

(*Neatkarīga pētniece*)

**GRINĶELE, PARAVOZIKS, BORATS GOBZEMS,
VANCKARIŅŠ OLURĀDIS UN CITI –
PAR LATVIJAS AMATPERSONU
„APSAUKĀM” 2020. GADĀ**

Šķiet, ka aizvadītajā gadā, kad pasaulē, tostarp Latvijā, Covid-19 pandēmijas dēļ tika ieviesti dažādi ierobežojumi, daudzus cilvēkus piespiedu mājsēdē iedvesmojusi izdomāt jaunus apzīmējumus kā jaunu, tā jau zināmu reāliju nosaukšanai. Turklāt bailes, neziņa, ne(uz)ticība, bravūra un dažādas sazvērestības teorijas rezultējušās agresijā, kas izpaudusies arī, apsaukājot dažādas valsts amatpersonas, sevišķi tās, kuru darbība bijusi labāk pamanāma.

Par aplūkojamo valodas vienību kopnosaukumu izvēlēts apvidvārds *apsauka*, resp. tā 2. nozīme ‘vārds, vārdu savienojums, ar kuru apsaukā’ (*težaurš.lv*). Apsaukas ņemtas no rakstītiem interneta avotiem (portālu rakstiem un to komentāriem, forumiem, sociālajiem tīkliem) un lielākoties netiek lietotas apsaukājamo personu uzrunāšanai, tāpēc tās nebūtu pareizi dēvēt par iesaukām. Ar apsaukām šeit tiek saprastas gan palamas, gan aprakstošas vārdkopas, epiteti un eifēmismi – t. i., kā īpašvārdi, tā sugasvārdi un vārdu savienojumi. Lielākajai daļai apsauku raksturīga stilistiska un emocionāla (parasti negatīva) ekspresija, ironija.

Izšķiramas dažādas apsauku grupas kā satura (semantikas resp. motivācijas), tā formas (vārdi, vārdu savienojumi) aspektā.

Apsaukas var būt nosauktās personas rīcību (*Fakuciene, svētķuzagle, Vārdkopis*), izteicienus (*valstsgribis, Olurādis, „nav labi” Kariņš*), izcelsmi (*Delavēras kovbojs, „Minsteres saldašs pārišs”*), retāk izskatu (*sirmtētiņš, uzķasītā blondā Baiba*) vai esošo/bijušo partijas piederību (*atparisti, nehumānā jenotu mātīte*) raksturojošas.

Formas ziņā apsaukas var būt:

- atsevišķi vārdi – kā īpašvārdu pārveidojumi (*Viņča, Šmariņš, Piekariņš, Paravoziķis*) vai jaundarināti īpašvārdi (*Griņķele, Kariņpaps*), tā arī sugasvārdi (*tukšmuldīs, žūdulens, fakvecene*);
- divu vārdu savienojumi (personvārdi) – pievienojot personas īstajam uzvārdam citu vārdu vai otrādi (*Borats Gobzems*) vai atdarinot „vārdu un uzvārdu/tēvvārdu” no izdomātiem/pārveidotiem vārdiem (*Vanckariņš Oluradis*);
- nominālas vārdkopas no diviem vai vairākiem vārdiem – gan ar īpašvārdu (*tukšgrabošais Levits, Latvju Žanna dArka*), gan bez tā (*premjera parodija, vīrusa „mamma”*).

Šeit sniegti tikai nedaudzi piemēri no daudzveidīgā gan jau agrāk lietoto, gan 2020. gadā radīto apsauku klāsta. Referātā raksturotas konkrētās situācijas un konteksti, kādos atsevišķas apsaukas izmantotas. Aplūkotas arī vārdu spēles ar dažādu amatpersonu uzvārdiem, kuras tāpat var būt apsauku pamatā (piemēram, *viņķelis* = žarg. ‘vīns; lēts vīns’ → *Vīna-Pudele* = veselības ministre Ilze Viņķele).

Atsevišķi jāmin apsaukas, kas apzīmē personu grupu un veidotas no konkrētiem uzvārdiem vai to sapludinājumiem apelatīvācijas rezultātā (*visādi kariņi un viņķeles, ugviņķelkariņi*), kā arī deonimizācijas rezultātā (*kariņviņķeldumpisti, Levitveidīgie, govzēmieši*).

Liene MARKUS-NARVILA

(LU Latviešu valodas institūts)

GEOGRĀFISKĀS NOMENKLATŪRAS APVĪDVĀRDI SUIITU NOVADA VIETVĀRDOS¹

Pētījuma avots ir Daces Nastevičas grāmata „Suitu novada mantojums. Vietvārdi” (Alsunga, 2020), kurā apkopoti kultūrvēsturiskā Suitu novada vietvārdi. Kopā D. Nastevičas pētījumā iekļauts ap 2500 vietvārdu, kas nosauc gan lielākus ģeogrāfiskos objektus, piemēram, mājas, mežus, pusmuižas, gan arī mazākus ģeogrāfiskos objektus, piemēram, avotus, gravas, laukus, pļavas.

Līdzās literārajiem nomenklatūras vārdiem, piemēram, *avots* (*Zaļumu avots* avots Alsungā), *kalns* (*Apšu kalns* paugurs Basos), *muiža* (*Mazrēģu muiža* muiža Alsungā), lietoti arī dialektismi – ģeogrāfiskās nomenklatūras apvīdvārdi, kas nosauc dažādus objektus un kas ir šī pētījuma pamats.

Suitu novada vietvārdos sastopams visai liels skaits ģeogrāfiskās nomenklatūras apvīdvārdu, turklāt tiem ir vairākas nozīmju nianšes vai nozīmes. Analizētajā avotā kā vietvārda daļa minēti tādi apvīdvārdi kā *bukte*, *danga*, *ganekls*, *kalva*, *kolka*, *rēde*, *vīga* u. c., piemēram:

bukte ‘dziļums, sēkļa gals’ (*Pilsberģes bukta* dziļums jeb sēkļa gals Baltijas jūras līcī pie Jūrkalnes), ‘līcis’ (*Suitu bukta* līcis Baltijas jūrā starp Užavas un Akmensraga bāku); sal. latv. apv. *bukta* ‘1) līkums, izliekums; 2) sitiena, trieciena u. tml. rezultātā radies iespiedums, ieliekums’;

danga ‘lauks’ (*Kraukļi dang* lauks Jūrkalnē), ‘ganības’ (*Rumč dangs* ganības Jūrkalnē), ‘mežs’ (*Cūku danga* mežs Alsungā un Gudeniekos); sal. latv. apv. *danga*¹ ‘1) iebraukta gramba, bedre uz ceļa; 2) kakts, stūris; 3) cietzemes mēle purvā, pussala; 4) ieplaka, pazeminājums’, *danga*¹¹ ‘dubļu pelķe; mīksta, purvainā zeme’;

¹ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-002).

ganeklis ‘ganības’ (*Selejs ganeklis* ganības Jūrkalnē); sal. latv. apv. *ganeklis* ‘ganības’;

kalva ‘zvejvieta’ (*Muižas kalva* zvejvieta Jūrkalnē), ‘pļava’ (*Bullposum* [uo] *kalva* pļava Alsungas pagasta Lieknas pļavās), ‘mežs’ (*Ciekauš kalva* mežs Alsungā); sal. latv. apv. *kalva* ‘1) paugurs, arī kokiem apaudzis uzkalns (piemēram, purvā); pauguru rinda līdztekus kāpām (Kurzemes jūrmalā); 2) neliela sala; 3) līcis, sēklis; 4) dziļa vieta (parasti jūrā) tālu no krasta; 5) aizaugusi ieplaka; biežoknis’;

kolka [o] ‘sēklis’ (*Mazā kolka* sēklis Jūrkalnē), ‘dziļa vieta jūrā’ (*Apeņu kolka* dziļa vieta jūrā pie Jūrkalnes); sal. latv. apv. *kolka* ‘1) dziļa gramba, izrakņāta bedre; 2) sēklis’;

lanks ‘pļava’ (*Āpšu lanks* pļava Basos); sal. latv. *lanke* ‘1) liela, zema pļava, liča, arī palienes pļava; 2) apv. neliela pļaviņa mežā; 3) apv. upes līcis’;

pors [uo] ‘purvs’ (*Nabagu pors* purvs Basos), ‘pļava’ (*Dump pors* pļava Alsungā); sal. latv. apv. *pors* ‘purvs’;

posums [uo] ‘pļava; ganības’ (*Tač posums* ganības Jūrkalnē; *Uguns posums* pļava Alsungā); sal. latv. apv. *posums* ‘līdums, plēsums’;

rēde ‘grava’ (*Baland rēd* grava Alsungā; *Ringars rēd* grava Alsungā); sal. latv. apv. *rēde* ‘1) kāpas jūrmalā; 2) grava’;

sāta, sāts ‘māja’ (*Bīgasāti* // *Bīga Sāti* māja Gudeniekos), ‘lauks’ (*Ansīnasāta* lauks Basos), ‘pļava’ (*Poriņ* [uo] *sāt* pļava Alsungā); sal. latv. apv. *sāta, sāts* ‘1) sētiņa; 2) mājas vieta, saime, sēta’, un *sāti, sāts* ‘1) klaja, saules, apspīdēta vieta mežā; 2) mežā iestrādāts lauks vai arī lauks līdz ar tur uzceltām mājām; 3) nosaukums, ko lieto lauku, pļavu apzīmēšanai’;

sēķ(i)s ‘sēklis’ (*Dižāis sēķis* sēklis jūrā pie Jūrkalnes; *Mazāis sēķis* sēklis jūrā pie Jūrkalnes); sal. latv. apv. *sēķis* ‘1) sēklis; 2) jūras krasta daļa no kāpām līdz ūdenim’;

vada ‘pļava’ (*Gaiļastes vada* // *Gaiļasts vads* pļava Alsungā), ‘grava’ (*Madīts vads* // *Madīts vada* grava Alsungā), ‘purvs’ (*Īlena vada* purvs Basos), ‘mitra josla mežā’ (*Garā vada* mitra josla mežā Alsungā); sal. latv. apv. *vada* ‘meža pļava’;

vads ‘mežs’ (*Raikstiņ likum vads* mežs Alsungā; *Vids vads* mežs Alsungā), ‘pļava’ (*Gaiļastes vada* // *Gaiļasts vads* pļava Alsungā), ‘grava’ (*Madīts vads* // *Madīts vada* grava Alsungā); sal. latv. apv. *vads* ‘1) purvainis un biezs mežs; 2) kādam nodalīts zemes gabals’;

valks ‘avots’ (*Bēņ valks* avots Jūrkalnē), ‘strauts, upe’ (*Dravnieku valks* upe Alsungas pagastā; *Roņu* [uo] *valks* strauts Alsungā), ‘pļava’ (*Vikšņ valks* pļava Gudeniekos); sal. latv. apv. *valks* ‘strauts, neliela ūdenstece’.

Minētie apvidvārdi mēdz būt gan mantotas cilmes, piemēram, *danga*, *kalva*, *lankš* (resp. *lankā*), *porš*, *posums*, *valks*, gan aizgūtas – ģermāņu, somugru – cilmes: *bukte* (< v. *Bucht* ‘līcis’), *spice* (< v. *Spitze* ‘smaile, galotne u. c.’), *kolka* (sal. ig. *kolgas* ‘līkums, stūris’, lib. *kùolka* ‘t. p.’, somu *kolkea* ‘t. p.’) u. c.

Daļa ģeogrāfiskās nomenklatūras apvidvārdu nozīmes ziņā saskan ar dažādās latviešu valodas vārdnīcās fiksētajām, piemēram, *ganekl(i)s* apv. ‘ganības’, *rēde* apv. ‘1) kāpas jūrmalā; 2) grava’, bet lielai daļai apvidvārdu ir vērojamas nozīmju nianšes, piemēram, *vads* apv. ‘1) purvains un biezs mežs; 2) kādam nodalīts zemes gabals’, šeit arī ‘pļava’ vai ‘grava’, *valks* apv. ‘neliela ūdenstece’, šeit arī ‘avots’ vai ‘pļava’.

Anete OZOLA

(LU Latviešu valodas institūts)

LEKSĒMA *DIŽS* IZLOKSNĒS, RAKSTU VALODĀ UN ĪPAŠVĀRDOS¹

Leksēma *dižs* un tās atvasinājumi mūsdienās ir saklausāmi visos vēsturiskajos novados. Referātā apskatīts leksēmas *dižs* un tās atvasinājumu lietojums senajos tekstos, izloksnēs un mūsdienu rakstu valodā. Atvasinājumi *dižens*, *dižoties*, salikteni *dižgars*, *dižciltīgs* u. c. nereti tiek lietoti mūsdienu rakstu valodā, taču nav noliedzams, ka Kurzeme ir vieta, kur adjektīvs *dižs* un tā atvasinājumi vērojami biežāk. Leksēma ne tikai dzirdama kurzemnieku runā, bet arī redzama Kurzemes lingvistiskajā ainavā – ceļa zīmēs, kafējnicu nosaukumos, afišās u. c.

Leksēma *dižs* jau kopš 17. gadsimta ir fiksēta kurzemnieku runā, kur tā sākotnēji bijusi adjektīva *liels* absolūtais sinonīms, taču laika gaitā šī leksēma lietota arī ar nozīmēm ‘izcils, nozīmīgs’, ‘īpaši liels’, ‘varens’. Lai gūtu ieskatu par runāto valodu vēsturiskajos novados, tika analizēti gan seno tekstu materiāli, gan tautasdziesmas, jo tā ir iespēja gūt ieskatu par senāku periodu, kad un kur leksēma *dižs* un tās atvasinājumi varētu būt bijuši lietoti. Analizētās tautasdziesmas atklāj, ka adjektīvs *dižs* lielākoties lietots Kurzemē, bet *dižens* – pārējos vēsturiskajos novados.

Leksēma *dižs* bieži fiksēta arī izlokšņu vākumos un daiļliteratūrā, bet nav noliedzams, ka izlokšņu runātāju iezīmes atspoguļojas arī vietvārdos, biežāk tas redzams tieši leksikas slānī, jo šādas īpatnības ir viegli pamanāmas. Latvijas toponīmi atklāj plašu adjektīva *dižs* lietojumu Kurzemē, jāsecina, ka mūsdienās *dižs* lietots arī citu vēsturisko novadu toponīmos, bet to īpatsvars nav liels attiecībā pret Kurzemes toponīmiem.

¹ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

Apkopotie dati liecina, ka atvasinājums *dižens* jau ilgstoši lietots citos Latvijas vēsturiskajos novados, kas liek domāt, ka *dižs* un *dižens* latviešu valodā varētu būt ienācis no dažādām baltu valodām. Mūsdienās sakne *dižs* ir daudzu salikteņu pirmā daļa, Kurzemē (īpaši ziemeļrietumu daļā) bieži ir iekļauta dažādos toponīmos (ciemi *Dižsēni* un *Dižstende*), sabiedrisko ēdināšanas vietu (kafejnīcas *Dižrausis* un *Dižjūra*) un pasākumu nosaukumos (*Dižmāras gadatirgus*), kas skaidri norāda uz leksēmas seno un stabilo lietojumu šajā teritorijā.

Leksēma *dižs* un tās atvasinājumi ir stabili iesakņojušies gan lībiskajā dialektā, gan latviešu rakstu valodā, taču latviešu valodā tie samērā reti sastopami ar primāro nozīmi 'liels'. Apkopotie dati liecina, ka šī adjektīva *dižs* nozīme kultūrvēsturiskā kontekstā Kurzemē ir nozīmīga.

Māra RUBENE

(LU Filozofijas un socioloģijas institūts)

VALODAS IEDABA UN ĪPAŠVĀRDA ESTĒTIKA

Valoda nemitīgi mainās, taču īpaši asi to izjūtam pandēmijas laikā, kad tiek teikts: valoda (angļu, latviešu u. c.) vairs nekad nebūs tāda, kāda tā bija pirms Covid-19. Valodas ārkārtējība (Bernards Filīps) nav tikai aizspriedumu aktualizēšanās, saasināšanās, bet arī zinātniskās terminoloģijas lietojuma paplašināšanās jeb ikdienas valodas medicalizācija, pāreja uz fizisku distancēšanos un tehnoloģiski pastarpināto performanču iespaidus uz valodiskās veiktspējas dramatiskajām, naratīvajām, estētiskajām izpausmēm. Tātad krīzes laikā uzskatāmāk nekā jebkad agrāk valodā uzrādās vārda došanai nepieciešamā sinerģija starp „sirds” (literatūra, māksla, cilvēkziņa), „galvas” (zinātnes) un „rokas” (tehnoloģijas) faktoriem. Pētnieki pievēršas valodas evokatīvo, ekspressīvo elementu izpētei kā atsaucē uz dabu, tā uz tehnoloģisko vidi. Nosaukšana vārdā, vārda došana, vārds, īpašvārds tā onīmajos, t. i., anonīmajos, metonīmajos, paleonīmajos, kriptonīmajos, pseidonīmajos, lietojumos tiek ierakstīts plašākā diskusiju par valodas iedabu kontekstā.

Strīdus par vārdiem ir strīdus par valodas skaistumu, kam sākums onomatopoēzē, kas uzrunā ausi, un vienlaikus valdzinošā noslēpumā, kas ievijas mītā un ir tuvs dvēselei, kā arī precizitātē, ko pieprasa domāšana, kuru izauklē zinātne un tehnoloģijas. Kaislībās radies, kaislībās turpinās Eiropas vārds, tāpat tās apvij vārdu *Latvija*, jautājot, no kurienes tas cēlies (Jānis Stradiņš), kā lietojams vai atveidojams franču valodā – *Latvie*, *Lettonie* (Olģerts Grosvalds, Aleksandrs Grāvītis). Varam teikt: šķind vairogī, šķēpi tiek laužti par katru skaņu, katru burtu vārdā. Kā rakstīt *euro*? Vai *Covid-19* ir vīriešu vai sieviešu dzimtē (franču valodā)? Tāpat kā varam nolasīt pēc aplīem koka vecumu, tā īpašajā vārdā, īpašvārdā varam atpazīt, atšķetināt kopības ilgus un zaudējuma sāpes. Žans Liks Nansī, atsaucoties uz Žaka Deridā piedāvāto

paleonīmijas perspektīvu, tādus nozīmju slāņus redz iekrāsojamies vārdā *komunisms*, uzsverot emocionāli atšķirīgo vēsturisko pieredzi.

Cilvēks allaž ir centies nostiprināt kādu veikumu, dodot vārdu zvaigznei; debesis ierakstīts vārds, piemēram, Jupitera planēta (HD 118203) *Staburags*, ir simboliski dziļi sakņots, ap to pulcējas atmiņas, attēli, stāsti. Tāda īpašvārda estētika saved kopā vispārējo un savatnīgo, iztēlojamo un sajūtamo, pat pareizo un patieso, un, protams, skaisto un cildeno. Taču ko nozīmē dot vārdu, dāvat vārdu, nosaukt vārdā, nest vārdu? To jautā Ž. Deridā, turpinot kopā ar Martinu Heidegeru, Emanuelu Levinu, Helēnu Siksū pētīt īpašvārda (*proper name*) vai vārda (*name, nom, Name*) un vārda (*word, mot, Wort*) attiecības, tā vietu un lomu valodā. Īpašvārda īpašums (*properness*) dara vārdu (autora vārdu, uzvārdu, pseidonīmu u. c.) īpašu, izceļ ārpus lietu vārdiem (*word, mot, Wort*). Īpašvārda īpašumu apdraud tulkojums un pati valodas iedaba.

Īpašvārdam raksturīga dubultās saites (*double bind*) struktūra, proti, lai īpašvārds būtu valodas aprītē, tam ir jābūt tulkojamam, savukārt, lai tas būtu īpašvārds, tam jā saglabā savatnība, t. i., absolūta netulkojamība. Bābele ir vārds, kas dzīvo latviešu valodā, bet reizē ir ārpus tās. Īpašvārda, vārdā nosauktā piederība valodai, bet reizē tā ārpusība ir jautājums, uz kuru referātā tiek meklēta atbilde, balstoties mūsdienu filozofu atziņu analīzē.

Renāte SILIŅA-PINĶE
(LU Latviešu valodas institūts)

VĒLREIZ PAR 17. GADSIMTA PERSONVĀRDU ALONOMIEM

Referāta mērķis ir noskaidrot 17. gadsimta avotos fiksēto latviešu personvārdu analīzes iespējas, izmantojot to alonomus, t. i., vienas personas vārda atšķirīgu pierakstu. Tos ir iespējams fiksēt gan viena avota ietvaros, gan viena avota dažādos norakstos, gan arī dažādos avotos. Analīze ir balstīta divās savstarpēji salīdzināmu avotu grupās:

- 1) 1638. gada zviedru arklu revīzijas 4. komisijas protokolā un Aksela Uksenšērnas (*Axel Oxenstierna*) muižu 1638. gada vaku protokolā, kas aptver viņa Vidzemes muižas – Cēsis, Valmieru, Mujāņus, Burtniekus un Trikātu;
- 2) 1638. gada zviedru arklu revīzijas 9. komisijas protokola divās dažādās versijās, Kokneses muižas 1637. gada vaku grāmatā un 1634. gada Zutānu pagasta (Kokneses muižā) sarakstā.

Kopumā šajos dokumentos ir izdevies atrast vairāk nekā 300 personu atbildmes ar vairāk vai mazāk atšķirīgu vārdu pierakstu, t. i., ar alonomiem. Referātā tie raksturoti pa avotu grupām, kurās ir sastopami. Pašā revīzijas tekstā alonomi ir reti sastopami, jo katrs zemnieks parasti ir minēts tikai vienu reizi. Tomēr ir divu veidu izņēmumi. Pirmkārt tie ir 9. komisijas sastādītie revidēto muižu kopsavilkumi, kuros katrs revīzijā minētais zemnieks tiek nosaukts atkārtoti. Savukārt 4. komisijā revidenti reizēm, pierakstot kādu zemnieku, atzīmē, ka viņa klausas un nodevas ir tādas pašas kā kādam no iepriekš minētajiem. Abos šajos gadījumos retumis var fiksēt personvārdu pieraksta atšķirības. Kā noraksta vai pārrakstūšanās kļūdas, nevis kā alonomi, ir interpretēti atšķirīgas cilmes personvārdu pieraksti vienai personai, piemēram, *Hanſe Jakulſ* un *Andreſ Jakull*.

Ar alonomu palīdzību ir mēģināts apzināt un apkopot dažādos viena personvārda pieraksta variantus, risināt personvārdu pilno

formu un īsformu atbilstes u. c. problēmas. Piemēram, vārds *Bertel*, apkopojot atšķirīgos pierakstus visos analizētajos avotos, ir sastopams vismaz sešās dažādās formās – *Bertel*, *Bertell*, *Berttel*, *Berttoll*, *Bertill* un *Bertull*, savukārt zviedru arklu revīzijā piecreiz fiksētais vārds *Ambrosius* divos gadījumos droši ir saistāms ar vaku protokolā ierakstītajām īsformām *Brooß* un *Breß*. A. Uksenšērnas muižu vaku protokolā parādās arī vairākas zviedru arklu revīzijas protokolos nesastopamas latviskotas vārdu formas, piemēram, sal. revīzijā *Jahn* un vaku protokolā *Janiß*, *Laurentz* un *Lauring*, *Gert* un *Jerkeis*, *Clauß* un *Clawing* vai *Arendt* un *Arinß* u. c. Dažiem vārdiem revīzijas tekstā reizēm pretī stāv liela formu daudzveidība salīdzināmajā avotā, bet ir arī pretēji novērojumi. Vairāki alonomu pāri (vai trio) savstarpēji papildinās, un uz to bāzes ir iespējams izveidot garākas alonomu rindas, piemēram, pielīdzināt *Jören* = *Juring* = *Jörgen* = *Jurgen*.

Visi šie dati ļauj izdarīt secinājumus par personvārdu lietojumu un daudzveidīgo pieraksta formu savstarpējo saistību 17. gadsimta pirmajā pusē, līdz ar to ļaujot izšķirties par to apvienošanu vai dališanu tālākā analīzes procesā plašākā kontekstā.

Daiva SINKEVIČIŪTĖ

(*Vilniaus universitetas*)

SKOLINTŲ ASMENVARDŽIŲ SU BAIGMENIU -IJ- VARIANTAI IR JŲ KAITA XX–XXI A. LIETUVOS VARDYNE

Pranešime aptariama skolintų vardų su baigmeniu *-ija, -ijus* ir *-ijas* variantų įvairovė ir jos pokyčiai XX–XXI a., nes nuo krikščionybės įsitvirtinimo Lietuvoje paplitę skolinti asmenvardžiai su baigmeniu *-ij-*, plg. *Marija, Apolinarijus*, kurie turi tokius pačius baigmenis kaip lietuvių kilmės vardai, plg. *Vilija, Seirijus*, ar skirtingos kilmės pamatinių žodžių vediniai, plg. *Aistijus, Dovilija, Esterija, Ignijus*, ir pasižymi dideliu variantiškumu. Tai liudija skolintų asmenvardžių integracija, dėl kurios jų baigmuo *-ij-* tapo naujų vardų formantu (Sinkevičiūtė 2018: 248).

Vardyne yra įvairiose kalbose susiformavusių tos pačios kilmės asmenvardžių, turinčių skirtingus kamienus, plg. *Sofija* ir *Zofija, Eugenijus* ir *Jevgenijus, Julija* ir *Džulija*, o dalis jų yra Lietuvos kitataučių vardai. Taip pat vardyne yra tarminių onimų formų, pasitaiko vardų perdirbinių, plg. *Leokadija* ir *Leukadija, Eugenijus* ir *Augenijus, Anastazija* ir *Nastazija*, bei funkcionuoja baigmens *-ijas* ir *-ijus* variantai, plg. *Afanasijas* ir *Afanasijus*.

Nepriklausomoje Lietuvoje (iki 1943 m.) buvo paplitę skirtingi to paties vardo variantai, susidarę įvairiuose Lietuvos regionuose, plg. *Apolonija* ir *Apolionija, Adelija* ir *Adelija, Egidijus* ir *Agidijus*, ar atsiradę kitokią vardo formą perėmus iš kitų, dažniausiai slavų, kalbų, plg. *Anastazija* ir *Anastasija, Bazilijus* ir *Vasilijus*. Vyrų vardų variantiškumas buvo mažesnis nei moterų, o dalis variantų buvo būdingi daugiausia lietuviams, plg. *Konstancija* ir *Kostancija, Fulgencijus* ir *Fulgentijus*, lietuviams ir kitataučiams, plg. *Enalija* ir *Jevalija, Klandijus* ir *Kladvijus*, kitataučiams, plg. *Jefrosinija* ir *Jefrosinija, Dmitrijus* ir *Dimitrijus*.

Vėliau per 5–8 dešimtmečius Lietuvos vardynas keitėsi: nors šiuo laiku buvo paplitusios ankstesniu laiku skirtingose tarmėse susidariusios

vardų formos, jų perdirbiniai, bet atsirado ir naujų variantų, nefiksuotų anksčiau, plg. *Opolionija* šalia *Apolonija*, *Ramigijus* šalia *Remigijus*. Vis dėlto vardų variantai pamažu traukėsi iš oficialiosios vartosenos, išryškėjo pagrindinės vardo formos kiekybinė persvara jos variantų atžvilgiu.

XX a. pabaigoje–XXI a. ėmė rasti naujų kitose kalbose susidariusių vardų variantų, plg. *Olivija* ir *Alivija*, *Julija* ir *Giulija*, stiprėjo jų koncentracija. Kai kurios naujos vardų formos taip pat tapo variantiškos, plg. *Virdžinija* ir *Viržinija*, atsirado naujų vardų, kurie vaikams duodami nuo ankstesnių laikų, variantų, plg. *Melanijus* ir *Mielanijus*, daugėjo vyrų vardų su baigmeniu *-ijas*, plg. *Matijus* ir *Matijas*. Vis dėlto naujai plintančių variantų dažnumas neprilygo XX a. pirmosios pusės vardų variantų dažnumui ir įvairovei.

Taigi XX–XXI a. Lietuvos vardynas yra įvairus, jame vyksta asmenvardžių kaita. Skolinti vardai su baigmeniu *-ij-* yra išplitusi onimų grupė, todėl jų inventorius pokyčiai atspindi ir kitų Lietuvos skolintų vardų davimo polinkius. Iš tiriamųjų variantų kaitos matyti, kaip Lietuvos vardyną veikia globalizacija ir visuomenės, kultūros, politikos ir kiti pokyčiai (Gerhards 2010).

Literatūra

Gerhards 2010 – Gerhards, Jürgen. *Die Moderne und ihre Vornamen. Eine Einladung in die Kulturosoziologie*. 2 Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, 2010.

Sinkevičiūtė 2018 – Sinkevičiūtė, Daiva. Litauische Vornamen naturthematischer Herkunft: Trends des letzten Jahrhunderts. *Onomastica Uralica*, 13. 2018, p. 243–257.

Anna STAFECKA

(LU Latviešu valodas institūts)

FLORAS SEMANTIKAS UZVĀRDI KURZEMĒ UN LATGALĒ¹

Uzvārdu piešķiršana latviešu zemniekiem Kurzemē un Latgalē² ir bijusi visai atšķirīga. Latgalē, tāpat kā Polijā un Lietuvā, uzvārdi ir piešķirti pakāpeniski un ir senāki. To apliecina jau 1599. gada Rēzeknes stārstijas revīzijas materiāli. Savukārt Kurzemē jeb toreizējā Kurzemes hercogistē, kas ietvēra mūsdienu Kurzemi, Zemgali un Sēliju, uzvārdi piešķirti tikai 19. gadsimta sākumā, kaut daļai Kurzemes iedzīvotāju uzvārdi ir bijuši jau agrāk.

Gan Kurzemes, gan Latgales uzvārdu semantiskās grupas arī veido atšķirīgi uzvārdi. Visai plaša ir floras semantikas grupa, kurai izdalāmas vairākas apakšgrupas:

1. Savvaļas augu nosaukumi

Kurzemē savvaļas augu nosaukumu motivēto uzvārdu ir visai daudz, piemēram, *Dadžis*, *Grišlis*, *Ķīmenis*, *Ķērpis*, *Luksts*, *Mellene*, *Metra*, *Miežabrālis*, *Nātra*, *Niedre*, *Purenis*, *Pūpedis*, *Retējums*, *Roze*, *Sēne*, *Skalbe*, *Smilga*, *Spilve*, *Sūna*, *Vērmele*, *Vižbulis*, *Viģriežis*, arī vairāki vāciski uzvārdi, piemēram, *Smilis* (sal. vav. *smēle*, *smeil* ‘smilga’), *Šilfs* (sal. vā. *Schilf* ‘niedre’).

Latgalē šajā leksiski semantiskajā apakšgrupā iekļaujami, piemēram, *Apeins* (sal. dial. *apeiņš* ‘apinis’), *Kukušs* (sal. izl. *kukuš* ‘vaivariņi’), *Nidre* (*Nīdre*), *Usne*, *Ušne*, arī slāviskie aizguvumi, piemēram, *Kinkuļs* (sal. izl. *kiukuļs* ‘kokalis’ < kr. *кыколъ*), *Gžibovskis*, *Gržibovskis* (atvasinājums no poļu *grzyb* ‘sēne’).

¹ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

² Izmantots Latviešu valodas aģentūras projektā „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos” Ilmāra Meža apkopotais Latgales un Kurzemes uzvārdu saraksts pēc 1935. gada Tautas skaitīšanas datiem.

2. Kultūraugu nosaukumu motivētu uzvārdu vairāk ir Kurzemē, piemēram, *Adienis* (sal. *adieni* ‘vasaras rudzi’), *Apinis*, *Biete*, *Burkāns*, *Sīpols* (Sēlijā arī slāviskais aizguvums *Cibulis*), *Dabols*, *Griķis* (arī *Kriķis*), *Kartupelis* (arī *Kaņķis*, *Kārtiņš*, *Pampālis*), *Kāposts*, *Kniploks* (arī *Svetiņš*), *Knīsis* (arī *Pūris*), *Rudzis*, *Runkulis*, *Rutķis*, *Vīķis*, *Zemene*, *Zirnis*. Uzvarda *Rāčenis* motivācijas pamatā var būt gan latv. *rāčenis*, gan arī Kurzemei raksturīgais kartupeļa nosaukums *rāčenis*.

Latgalē kultūraugu nosaukumu ir mazāk, reģistrēti uzvārdi *Cibulis* (sal. izl. *cibulis* ‘sīpols’), *Dričs*, *Driķs* (sal. izl. *dričs*, *driķis* ‘griķis’), *Rudķis* (sal. izl. *rudķis* ‘rutķis’), *Rudzis*, *Rudzīšs*, *Rudzīnskis* un vairāki citi atvasinājumi no vārda *rudzī*.

3. Koku un krūmu nosaukumi

Gan Kurzemē, gan Latgalē ir visai daudz koku un krūmu nosaukumu motivētu uzvārdu, Kurzemē, piemēram, *Alksna* (Sēlijā arī *Olksna*) ‘alksnājs’, *Bērzs* (arī liet. cilmes *Berža*), *Bērziņš*, *Blīgzna*, *Ceriņš* (arī izl. *Klieders*), *Egle*, *Ive*, *Kadiķis* (arī *Paegle*, *Kadaģis*, *Ēcis*), *Kļava*, *Ķirsis* (arī izl. *Ķezberis*), *Liepa*, *Osis*, *Ozols* (arī *Dombrovsķis*, sal. po. *dąb* ‘ozols’), *Ozoliņš*, *Pilāgs*, *Plūme*, *Sausserdis*, *Sosnovsķis* (sal. poļu *sosna*, kr. *cocna*), *Vīksna*, *Vītols* (arī *Verbickis*, sal. po. *wierzba*, kr. *вѣћа* ‘vītols’), kā arī daudzie vāciskie uzvārdi, piemēram, *Apfelbaums* (sal. vā. *Apfelbaum* ‘ābele’), *Birķis* (sal. vā. *Birke* ‘bērzs’), *Danne* (sal. vv. vai vlv. *danne* ‘egle’), *Eibe* (sal. vā. *Eiche* ‘ozols’), *Linde* (sal. vā. *Linde* ‘liepa’), *Weide* (sal. vā. *Weide* ‘vītols’).

Latgalē krūmu un koku nosaukumi ir, piemēram, *Avīšans* (sal. izl. *avīši* ‘avenāji’); *Korklis*, *Korklišs* un var. (sal. izl. *kuorklys* ‘kārklis’); *Lozda*, *Lazdāns*, *Lazovsķis* (sal. vecpoļu *loza*, kr. *rosa* ‘vītols’), *Bierzišs*, *Brežīnskis* (sal. poļu *brzoza* ‘bērzs’), *Bereza*, *Berezovsķis* (sal. kr. *бѣза* ‘bērzs’), *Elksnis* (sal. izl. *elksnis* ‘alksnis’), *Kļovs*, *Kļavīnskis* (sal. izl. *kļovs* ‘kļava’), *Līpa* un atvasinājumi (sal. izl. *līpa* ‘liepa’), *Ūzulis*, *Ūzulāns*, *Ūzulniks* u. c. (sal. izl. *ūzuls* ‘ozols’), *Dembovsķis*, *Dembrovsķis* (sal. poļu *dąb* ‘ozols’), *Lapiķis* (sal. ig. *lepik* ‘alksnājs’), *Sosnovs* (sal. poļu *sosna*, kr. *cocna*).

Iespējams, somugrīskais koka nosaukums (sal. ig. *saar* ‘osis’, arī somu *saarni*, lībiešu *sārna* ‘id.’) ir pamatā uzvardam *Sārna*, *Sarnis* un var.

Populārākie un visbiežāk sastopamie Kurzemes uzvārdi ir *Bērziņš*, *Krumiņš*, *Liepiņš*, *Ozoliņš*, Latgalē visvairāk variantu ir uzvārdiem ar nozīmi ‘ozols’ un ‘liepa’. Citos novados populārie uzvārdi *Bērziņš*, *Kļaviņš* Latgalē sastopami galvenokārt iecelotājiem no citiem novadiem.

Ilze ŠTRAUSA

(LU Latviešu valodas institūts)

AR ĒDIENIEM SAISTĪTA LEKSIKA KAĶU VĀRDOS LATVIJĀ

Ola, Cukurs, Piens, nedaudz *Miltiņu...* Šoreiz tās nav nepieciešamās izejvielas, lai izceptu *Pankūciņu*. Tie ir daži no Latvijā dotajiem kaķu vārdiem jeb felinonīmiem. Apkopojot 19592 referāta autorei iesūtītās anketas par kaķu vārdiem Latvijā un to izvēles motivāciju, jāteic, ka vārdu devēji bijuši gana atjautīgi. Teju 2,7 % apkopoto felinonīmu vērojama ar ēdieniem saistīta leksika.

Līdzīgi kā garšvielas piešķir ēdienam īsto garšu vai garšas niansi, tā arī kaķis var piešķirt dzīvei īpašu garšu un jaunas nianses. Šī *Bazilika* vārda izvēles motivācija, šķiet, varētu sniegt atbildi uz jautājumu, kāpēc saimnieki nolēmuši dot saviem četrkājainajiem mīluļiem arī dažādu garšvielu nosaukumus, no kuriem visizplatītākais ir *Pipars* (80).

Felinonīmi aizlienēti no dažādām kulinārijas nozarēm, piemēram, līdzās garšvielām (*Karijs, Kanēlis, Ķimene*) kaķu vārdos pamanāmi arī piena produktu (*Sieriņš, Sviestiņš*), gaļas produktu (*Sardele, Karbonāde, Frikadele*), miltu izstrādājumu (*Bulciņa, Keksiņš, Nūdele*), dažādu piedevu ēdienam (*Majonēze, Kečups, Sinepe*), saldēdienu (*Pudiņš, Buberts*), konfekšu un citu saldumu nosaukumi (*Karamele, Marcipāns*). Tātad kaķu vārdi darināti gan no dažādu produktu vai izejvielu (*Milts, Cukuriņš*), gan dažādu ēdienkartēs atrodamu ēdienu nosaukumiem (*Tiramisu, Suši, Pastēts*). Tomēr vērojama ne tikai onimizācija (*Piparkūka, Šokolāde*), bet arī transonimizācija, proti, ekonomonīmu jeb komerciālu produktu nosaukumu pārtapšana par felinonīmiem (*Oreo, Milka, Haribo*).

Vārdu izvēles motivējošie faktori bijuši dažādi, piemēram, ārējais izskats (*Cīsiņš* ir garš un tievs), tostarp kaķa krāsa (*Cukurs* ir balts, bet *Karijs* – tumši oranžs), spontāna ideja bez kāda īpaša iemesla (*Biskvīts*), vēlme pēc neierasta vārda (*Buljons*), kāda vienreizēja situācija, kas var būt arī atgadījums/negadījums (*Burrito* ziemā, nesot uz auto, bija satīts

dvieļītī – gluži kā burīto), kaķa ēšanas paradums (*Cukurs* bērniībā ēda cukuru, *Cīpse* zaga čīpsus, savukārt *Sviestenei* garšo sviests) vai vārda devēja iemīļots ēdiens (*Klimpiņa, Pica*), tikai reizumis kaķa uzvedība vai raksturs (*Sierīnš*), arī samaksa par kaķi (*Vafele*). Ir arī kaķi, kas pie jaunajiem saimniekiem nonākuši jau ar esošo vārdu.

Viens no visai populāriem faktoriem felinonīmu izvēlē ir vārda saskaņošana ar citiem ģimenes mīļuliem. Galvenokārt tā ir semantiska (*Griķītis* un *Rsiņš*, *Keksiņš* un viņa mamma *Bulciņa*, *Cepumiņš* un viņa mamma *Kūciņa*, kaķis *Čedars* un suns *Feta*), dažkārt fonētiska – kā vārdu spēle (*Bille* un *Dille*).

Tieši zoonīmu socioonomastiskās izpētes rezultātā secināms, ka ne visi felinonīmi, kuros ietverta ar ēdieniem saistīta leksika, ir šīs semantiskās grupas vārdi, piemēram, kāds *Riektiņš* savu vārdu ieguvis no mājvārda *Riektiņi*, bet *Pankūciņam* ticis multfilmas „Pankūciņa piedzīvojumi” galvenā varoņa vārds.

Lielākoties kaķu vārdi darināti no latviešu literārās valodas vārdiem (*Zefīrs, Pelmenis, Biskvīts*), bet vērojama arī sarunvalodas (*Konča*) un angļu valodas ietekme (*Džindžers*), daži vārdi anketās pat doti angļu valodā (*Candy, Muffin*).

No vārddarināšanas viedokļa visvairāk ir pirmatnīgu vārdu (*Desa, Griķis, Torte*), bet izplatīti ir arī sufiksālie atvasinājumi – visbiežāk kaķu vārdi darināti ar deminutīvu sufiksiem (*Tortīte, Pirādžiņš, Klimpiņa, Mērcīte*), taču izmantoti arī citi sufiksi (*Sviestene, Kanēlijs, Kliņģeriene*).

Jāpiebilst, ka arī dažādu ogu, augļu un dārzena nosaukumi sastopami felinonīmos (piemēram, *Mellene, Upene, Avene, Zemene, Kabacis, Tomāts*), taču tie analizējamajā materiālā nav iekļauti, uzskatot tos par floras semantikas vārdiem.

Anta TRUMPA

(LU Latviešu valodas institūts)

DAŽAS PIEZĪMES PAR VIENSĒTU NOSAUKUMU MOTIVĀCIJU¹

Domājot par Latvijā samērā plaši sastopamiem vietvārdiem, piemēram, tādiem kā *Saules kalns* (kalna nosaukums), *Siena purvs* (purva vai pļavas nosaukums), *Saulītes* (mājvārds), *Ceriņi* (mājvārds) u. c., nereti rodas jautājums, kādēļ tie ir tik izplatīti: vai šo vietvārdu pamatā ir kāds loģisks motivācijas izskaidrojums (piemēram, *Siena purvi* ir purvi, kuros senatnē pļauts siens, *Kalēji* varētu būt mājas, kurās ir dzīvojis kalējs), vai nosaukuma biežā izplatība saistīta ar kādiem ekstralingvistiskiem faktoriem (piemēram, 20. gadsimta 20.–30. gados īpašas komisijas ieteiktu vietvārdu sarakstu viensētu nosaukumiem Latgalē, par kuriem informanti ieminējušies Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēkas materiālos), vai varbūt ar modi?

Referātā aplūkoti mājvārdi, kuru pamatā ir apelatīvs *zemnieks*. Balstoties uz Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēkas (LVVK) materiālu, izveidotā kartē redzams, ka šādi vietvārdi (gan vienskaitļa formā – daļā Vidzemes, gan daudzskaitļa formā – visā pārējā Latvijā) – galvenokārt salikteņi vai vārdkopas, bet reizēm formā *Zemnieks* vai *Zemnieki* – ir sastopami visā Latvijas teritorijā, izņemot vēsturisko Latgali, kurā ir tikai daži minējumi.

Senākie fiksētie mājvārdi, kuru pamatā ir apelatīvs *zemnieks*, ir no 17. gadsimta, piemēram, jau Vidzemes 1638. gada arklu revīzijā Mālpilī minēts *Tennis Semneck* (VAR I: 278), bet ne mazums šādu mājvārdu ir fiksēts arī 19. gadsimtā, piemēram, *Muggur Semneck* māja Stelpē 1811. gada revīzijas listē (Plāķis 1939: 263). Kārļa Milēnaha vārdnīcā vārdam *zemnieks* kā trešā un pēdējā sniegta mūsdienās nelietota nozīme ‘das Bauernhaus, Gesinde [zemniekmāja, zemnieku

¹ Tēzes izstrādātas Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

saimniecība]’ (ME IV: 712). Iespējams, šis fakts izskaidro samērā lielo vārda *zemnieks* izplatību viensētu nosaukumos. Ir daži pagasti, kuros vārds *zemnieks* vienskaitlī vai daudzskaitlī ietverts veselā virknē vecsaimniecību nosaukumu, piemēram, Codē *Kalēžzemnieki*, *Lielzemnieki*, *Liepzemnieki*, *Muižzemnieki*, *Veģeszemnieki*, *Vidzemnieki*. Lai gan K. Mīlenbaha vārdnīcā minēts tikai viens piemērs no Mazsalacas, varētu būt, ka šāds lietojums ir bijis plašāks un vismaz daļā vietvārdu (izņemot tādus vietvārdus kā *Vidzemnieki*, *Kurzemnieki*, *Lejzemnieki*) vārds *zemnieks* vienskaitlī vai daudzskaitlī ir ticis lietots kā nomenklatūras vārds. Senās vārdnīcas gan šādu metonīmisku lietojumu nedokumentē.

Iespējams, ka pamazām vārda *zemnieks* nozīme ‘zemniekmāja, zemnieku saimniecība’ zudusi un iedzīvotāji to tā vairs nav uztvēruši, it īpaši jaunsaimniecību nosaukumos. Agrārās reformas rezultātā 20. gadsimta 20.–30. gados pie nosaukumiem tika tūkstošiem jaunsaimniecību. Jaunsaimniecību, kuru nosaukumā ietverts vārds *zemnieks* (galvenokārt daudzskaitlī), ir vairāk nekā vecsaimniecību. Daļā gadījumu izmantots Latvijā tradicionālais vietvārdu darināšanas modelis, piemēram, Mazstraupē blakus vecsaimniecībai *Brūzemnieki* ir jaunsaimniecības *Jaunzemnieki* un *Silzemnieki*, tomēr ne mazums ir gadījumu, kuros jaunsaimniecības nosaukumā, iespējams, redzama kāda tālāka, varbūt kaimiņu pagastā dzirdēta mājvārda, ietekme.

Literatūra

LVVK – *Latvijas vietvārdu vārdnīcas kartotēka*, kas glabājas LU Latviešu valodas institūtā.

ME – Mīlenbahs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. I–IV. Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Plāķis 1939 – Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II daļa. Zemgales vārdi. Sast. Juris Plāķis. *Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes serijs*, V sēj., Nr. 5. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939.

VAR – Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. Latviešu novadi. I–III burtn. *Latvijas vēstures avoti*, IV sēj. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1938–1940.

Jolanta VASKELIENĖ

(Vilniaus universiteto Šiaulių akademija)

TIKRINIAI ŽODŽIAI ROMUALDO GRANAUSKO ESĖ „BALTA LIŪDESIO BALANDIS“

Tikriniai žodžiai (*tikriniai vardai, onimai*) – tai „žodžiai arba žodžių junginiai, tik įvardijantys atskirus objektus, bet nenurodantys jų ypatybių“ (LKE: 379), taigi „suvokti tikrinio žodžio reikšmę – susieti jį su konkrečiu pavadintu objektu“ (Jakaitienė 2010: 265; plg. KTŽ: 212). Pranešime kalbama apie Romualdo Granausko esė „Baltas liūdesio balandis“ (Granauskas 2015: 25–33) pavartotus tikrinius žodžius – asmenvardžius, vietovardžius, kūrinių (ir knygų) pavadinimus ir jų funkcijas.

Tikrinių žodžių (ypač asmenvardžių) kontaktinis ir distancinis k a r t o j i m a s yra būdinga esė l e k s i n ė s kohezijos priemonė. Kūrinyje dažniausiai minimas asmenvardis Jonas Biliūnas (vartojami žodžiai ir žodžių junginiai *Jonas Biliūnas, Jonas, J. Biliūnas, Biliūnas, taurusis Biliūnas*) – rašytojas, inspiravęs R. Granauską sukurti esė, pvz.: *Ir Biliūnas. Ir Jonas Biliūnas, taurusis Biliūnas, kurio iki širdies skaudėjimo ir po šiai dienai gaila* 27; *Ir Biliūnas imasi indų religijos ir filosofijos* 29; *Gydytojai nusprendė, jog gyventi jam beliko dvi savaitės. Biliūnas išgyveno mažne ketverius metus* 30.¹

Iš g r a m a t i n ė s kohezijos kūrinyje ryški r e f e r e n c i j a – asmenvardžiai kūrinyje keičiami asmeniniais įvardžiais, pvz., *Jonas Biliūnas – jis. Ir Biliūnas. <...> Jis pirmasis mūsų literaturoje taip giliai suprato rašytojo p i l i e t i n ė pareigą* 27; *Jis pirmasis pasirinko rašytojo profesionalo kelią <...> Bet jis kitaip negalėjo: jis užmigdavo su mintimis apie literatūrą, o atsibusdavo begalvojas apie ją* 27; *Jis mėgo muziką* 30. Siejama a n a f o r a – pirmiau pavartojamas asmenvardis (*Biliūnas*), kurį tolesniuose sakiniuose atstoja įvardis *jis*. Be to, įvardis kartojamas pri-

¹ Prie pavyzdžių nurodomas knygos puslapis, tikrinis žodis arba žodžių junginys pa-juodinamas, žodis ar žodžių junginys, į kurį atkreipiamas dėmesys, pabraukiamas.

dedant vis naujos informacijos apie referentą – taip atskleidžiami pagrindiniai Jono Biliūno asmenybės bruožai.

Asmenvardžiai kūrinyje kartais keičiami bendriniais žodžiais, pvz., Jonas Biliūnas, Kudirka, Povilas Višinskis (dar vadinamas *geriausiu Biliūno draugu*, žr. p. 27), Gurauskis (manoma, kad galvoje turimas Juozas Gurauskis, žr. <https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-gurauskis/>) keičiami hiperonimais (*žmonės, kūrėjai, gimnazistai*) ir asmeniniu įvardžiu *jie (visi)*. Taigi kūrinyje dažnai derinamos, viena kitą papildo įvairios leksinės ir gramatinės kohezijos priemonės, pvz., nominacinę eilę sudaro *Jonas Biliūnas, Kudirka, Povilas Višinskis, Gurauskis – žmonės – kūrėjai – gimnazistai – jie. Aš kartais matau juos visus kartu: sustojusius glaudžiu būreliu, surėmusius liesus pečius <...> Ir nereikia klausti, kas jie tokie, iš kur jie atėjo ir kaip čia atsirado. Išižiūrėkim į tas akis, į tuos plonus pirštus, prispaustus prie idubusių kerutinių: Kudirka, Višinskis, Gurauskis, Biliūnas... Kaip mirtininkai, Viešpatie, jie visi kaip mirtininkai* 26 – siejama katafora: pirmame sakinyje pavartotas įvardis *jie*, o kokius asmenis įvardis atstoja (referentai), pasakyta tolesniame sakinyje. Be to, adresato dėmesį atkreipia kartojamas rašytojų palyginimas su mirtininkais (*mirtininkas*, -ė „kas pasmerktas mirti“ DLKŽ). Apie tuos pačius rašytojus tolesniuose sakiniuose rašoma vartojant įvardį ir hiperonimus: *Išdidžiai pakeltomis galvomis jie atsisakė kunigų seminarijų, šiltų valdininkišku vietų, patogių ir aprūpintų savo gyvenimų; tie liesi gimnazistai su vos besikalančiais pūkeliais ant smakrų. <...> Tai žmonės, kurie už mūsų literatūrą sumokėjo nei per daug, nei per mažai: jie visi paguldė už ją galvas* 26; *Tačiau yra ir kūrėjų, kurių žmogiškosios dvasios gražumas mus veikia taip pat per šimtmečius* 25 – pastarajame pavyzdyje taip pat siejama katafora: pirmą pavartojamas hiperonimas *kūrėjai*, o iš tolesnių sakinių, iš dešiniojo konteksto paaiškėja, kad kalbama apie tokius žmones kaip *Biliūnas, Kudirka, Višinskis, Gurauskis*. Apie tuos pačius rašytojus kalbant kartais vartojami antonimai, pvz., *nenuėiti ir nueiti. Vienas bruožas tarp jų yra pats bendriausias: jie nenuėjo tarnauti Dievui. <...> Jie nuėjo tarnauti žmogui... 26.*

Pranešime kalbama ir apie kitų kūrinyje pavartotų tikrinių žodžių funkcijas. Apibendrinant galima pasakyti, kad esė turinys ir forma, ypač kalbėjimas apie Joną Biliūną ir kitus rašytojus, atskleidžia ir paties Romualdo Granausko vertybines nuostatas.

Šaltiniai ir literatūra

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 7-as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis> [žiūrėta 2020 m. gruodžio mėn.].

Granauskas 2015 – Granauskas, Romualdas. *Baltas lūdesio balandis*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015.

Jakaitienė 2010 – Jakaitienė, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

KTŽ – Gaivenis, Kazimieras; Keinys, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.

LKE – Morkūnas, Kazys (sud.); Ambrazas, Vytautas (red.). *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

VLE – *Visuoitinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/> [žiūrėta 2020 m. gruodžio mėn.].